

הלכות ארבעת המינים

סיכום – מסוגיות הגמ' והראשונים עד הלכה למעשה

תוכן העניינים

3.....	ארבעת המינים - הקדמה כללית
3.....	א. פתיחה
3.....	ב. סוגי ארבעת המינים
3.....	ארבעת המינים מקובלים אנו מסיני
3.....	ביאור ארבעת המינים בלשון הפסוק
4.....	ג. נטילת לולב מהתורה ומדרבנן
4.....	חילוק בין המקדש למדינה
4.....	נטילת לולב בירושלים המקודשת
4.....	שיטות הראשונים
5.....	הלכה למעשה
6.....	כשרות ארבעת המינים - הקדמה
6.....	א. פתיחה
6.....	ב. דיני כשרות כלליים
7.....	ג. ההבדל בין המקדש למדינה
7.....	ד. ההבדלים בין היום הראשון לשאר הימים
7.....	משמעות הסוגיות
7.....	שאלות העולות ממשמעות הסוגיות
7.....	שיטות הראשונים
8.....	פסק הלכה
9.....	לולב - כשרות התיומת
9.....	א. פתיחה
9.....	ב. נחלקה התיומת
9.....	שיטות הראשונים
9.....	פסק הלכה
10.....	נחלקה התיומת ברובה
10.....	נחלקה התיומת במקצתה
10.....	שיטות הראשונים
10.....	פסק הלכה
10.....	לולב המסתיים בשתי תיומות
10.....	נחלקה אחת מהתיומות
11.....	נפרדו שתי התיומות זה מזה
11.....	ג. נסדק (עשוי כהימנק)

11	מהו עשוי כהימנך
11	שיעור אורך הסדך
11	שיעור המרחק בין העלים
12	האם אפשר להדביק
12	פסול נחלקה התיומת והימנך בשאר ימי החג

13 ..... אתרוג - שינוי מראה

13 ..... א. פתיחה

13 ..... ב. באיזה גודל ובאיזה מקום באתרוג פוסל שינוי מראה

13	הקדמה
13	1. שינוי מראה במקום אחד ברובו
13	2. שינוי מראה בג' מקומות אפי' במיעוטו
15	3. שינוי מראה בחוטמו של האתרוג

15 ..... ג. סוג וצבע של שינוי מראה הפוסל

15	חזוית
15	צבע שאינו טבעי לאתרוג
16	מנומר
17	בלעקלאך (נגיעה של עלה)

17 ..... ד. מראה שאינו ניכר לעין

18 ..... דיני הדס - ענף עץ עבות

18 ..... דין עבות

18	דין "עבות" - שלשה עלים היוצאים מקן אחד
19	שיעור העלים המשולשים

20 ..... נשרו מקצת עליו

21 ..... יבש ונקטם ראשו

22 ..... דיני ערבה - "ערבי נחל"

22 ..... האם צריך דווקא ערבי נחל

22 ..... סימנים של ערבה כשרה

23 ..... נקטם ראשה

23 ..... נשרו רוב עליה

ארבעת המינים - הקדמה כללית

א. פתיחה

כל דיני ארבעת המינים נלמדים מפסוק אחד בתורה (ויקרא כג, מ) :

"וַיִּלְקַחְתֶּם לָכֶם בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן, פְּרִי עֵץ הָדָר, כַּפֹּת תְּמָרִים, וְעֵנָף עֵץ עָבֹת, וְעֶרְבֵי נָחַל, וַשְּׂמַחְתֶּם לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵיכֶם שִׁבְעַת יָמִים".

במסכת סוכה פרק שלישי, מבואר בפרטות מה הם ארבעת המינים ומה הם דיני הכשרות של כל אחד. מעניין לציין כי הסדר בו מבוארים ארבעת המינים במשניות אינו כמו הסדר שבפסוק. בפסוק הסדר כך : בתחילה האתרוג, לאחר מכן הלולב, ובסוף ההדס והערבה. לעומת זאת במשנה הסדר כך : בתחילה הלולב, לאחר מכן ההדס והערבה, ורק בסוף האתרוג.

במפרשים (תוי"ט, כפות תמרים, פני"י) עמדו על שאלה זו, וכתבו ליישב בכמה אופנים. אחד הטעמים שכתבו בנוי על הכלל "איידי דחביבא ליה אקדמיה". היינו שדברים שלא כתובים במפורש בפסוק, אלא נלמדו על ידי דרשות חכמים - חביבים על התנא יותר מאשר דברים הכתובים במפורש. והואיל ובאתרוג יש יותר דינים מפורשים בכתוב, ואילו בשאר המינים דיניהם לא מפורשים אלא נלמדים בדרשה - על כן הקדים את שלושת המינים שהלכותיהם נלמדים בדרשות - לאתרוג שהלכותיו מפורשים יותר בפסוק.

עניין זה של הקדמת ה"דרשות" במשנה, להלכות מפורשות בכתוב, חוזר על עצמו בכמה מקומות בש"ס, ובמדרש מובא (גמ' ע"ז לה.) : "כי טובים דודיק מיין ... אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה : ריבונו של עולם, ערבים עלי דברי דודיק יותר מיינה של תורה".

אגב זה זכינו ללמוד עד כמה חביבים דווקא דברי חכמינו בעלי התורה שבעל הפה מוסרי התורה שקבלנו מסיני.

ב. סוגי ארבעת המינים

ארבעת המינים מקובלים אנו מסיני

בפסוק שבתורה הנ"ל, לא כתוב בפירוש מה הם ארבעת המינים אלא רק ברמז, וחכמינו בתורה שבעל פה לימדונו לאיזה מין בדיוק רומזת התורה.

צריך להבין וכי עד שבאו חכמינו לא ידענו מה הם ארבעת המינים, הלא מדובר במצוה שנהגו אותה בכל שנה ושנה, ואע"פ שמהמסופר בגמרא נראה שלא בכל מקום היו מצויים ארבעת המינים, עד כדי כך שהיו מורשים את לולביהן לבני בניהם (גמ' סוכה לא.), וכן בדורות האחרונים רבו הדעות בין האחרונים בדבר אתרוגים מורכבים מאחר שלא היה מצוי בכל מקום עץ האתרוג, על כל פנים ברור שהמסורת בדבר זהותם של המינים היתה ידועה.

ואכן כך כותב הרמב"ם (בהקדמה למשנה ובהלכות) כי מקובלים אנו ממש רבנו מה הם ארבעת המינים בדיוק, וחכמינו בגמרא ביארו כיצד רמזו בפסוק הנ"ל מה שאנו מקובלים, וכן כתבו המאירי, הרמב"ן ועוד.

ביאור ארבעת המינים בלשון הפסוק

עתה צריך הסבר מדוע לא כתבה התורה בפירוש מה הם ארבעת המינים.

התשובה תלויה ביסוד חשוב שתורה שבכתב ותורה שבעל פה שניהם נתנו יחד למשה מסיני, כמבואר בגמ' ברכות (ה.), ודרכה של התורה שבכתב לכתוב בתמצות בצורה נפלאה את כל היסודות שנמסרו בפרטות בתורה שבעל פה (מהר"ל באר הגולה תחילת באר ג).

נראה כיצד באים הדברים לידי ביטוי בדרשות שדרשו חכמינו בתושב"ע - בביאור הפסוק הנ"ל של ארבעת המינים. "פרי עץ הדר" בו פתח הכתוב. בדברי התנאים בגמ' (סוכה לה.) נאמרו ד' פירושים כיצד מילים אלו מלמדות על

האתרוג. יש שלמדו מהלשון "פרי עץ", ודרשו פרי מעץ שטעם עזו ופריו שווה, אחרים למדו מהכתוב "הדר", ודרשו או מלשון דיר - עץ האתרוג כמו דיר של צאן, שעד שבאים קטנים עדיין הגדולים קיימים. או מלשון דירה - דר באילנו שנתיים שלש. או מלשון הידור - בלשון יוונית קוראים למים הידור, שכן לגידול האתרוג צריך הרבה מים.

אלו דברי התנאים בגמרא, בדברי הראשונים מצאנו שביארו שאין פרי עץ יותר הדר מהאתרוג (לשון האבן עזרא), וביארו (רמב"ן, ריטב"א ועוד) שהשם 'אתרוג' מעיד עליו שהוא הדר, כי האילן הנקרא בלשון ארמית - "אתרוג", נקרא שמו בלשון הקודש "הדר", כי פירוש אתרוג - חמדה, כדמתרגמינן "נחמד למראה" (בראשית ב ט) - "דמרג למיחזי", "לא תחמוד" (דברים ה, יח) - "לא תרוג".

בהמשך הפסוק **"כפות תמרים"**, ביארו האמוראים בגמרא (סוכה לב.) שהכוונה ללולב שבעץ הדקל, שהוא הענף היוצא מהדקל קודם שנפרדו עליו, ושייך בו כפיתה, והיינו קשירה, מלשון כפות.

עוד בהמשך הפסוק **"ענף עץ עבות"**, מבואר בברייתא בגמרא (סוכה לב.) שכוונת הגמרא למין עץ שעליו חופין את עצו, והיינו "ענף עץ", שכן בדרך כלל בעצים, יש את העץ, אליו מחוברים הענפים, ובענפים נמצאים העלים, וכאן בהדס - העץ הוא כולו ענף (לשון רש"י), שמכוסה כולו בעלים. ו"עבות" היינו שעליו עשויים כמעשה שרשרת, שוכבים אחד על גבי השני.

מה שסיים הכתוב **"ערבי נחל"**, ברור שהכוונה לעץ הערבה הידוע הגדל בדרך כלל ליד נחל.

ג. נטילת לולב מהתורה ומדרבנן

חילוק בין המקדש למדינה

במשנה בסוכה (מא.) מבואר שבמקדש לולב ניטל מהתורה כל שבעה, ולמדו כן מהפסוק הנ"ל: **"ושמחתם לפני ה' אלהיכם שבעת ימים"**, והיינו לשמוח לפני ה' במקדש כל שבעת ימי החג בד' המינים הכתובים בראש הפסוק. ובשאר המקומות מחוץ למקדש, אינו אלא יום אחד מן התורה כמבואר בתחילת הפסוק: **"ולקחתם לכם ביום הראשון"**. ובא רבן יוחנן בן זכאי אחר החורבן והתקין שגם מחוץ למקדש יטלו לולב שבעה ימים זכר למקדש.

נטילת לולב בירושלים המקודשת

צ"ע האם ירושלים המקודשת, והיינו ירושלים שבין החומות שבנה עזרא, הינה בכלל המקדש? ואם כן האם יש לכך משמעות גם בזמן הזה שבעונותינו בית המקדש חרב? הנה לענין אכילת קודשים קלים ומעשר שני, מצאנו שממה שכתוב בהם **"לפני ה'"** (דברים יב, יז) למדו חכמים שנאכלים בכל ירושלים המקודשת. ואם כן לכאורה הוא הדין לענין נטילת לולב, שהרי מה שלולב ניטל במקדש כל שבעה, גם כן נלמד מהכתוב **"ושמחתם לפני ה' אלקיכם שבעת ימים"**.

שיטות הראשונים

בראשונים נראה שנחלקו בזה:

רש"י (על המשנה הנ"ל) כתב בפירוש שירושלים בכלל המדינה ולא בכלל המקדש, וכן כתב **המאירי** (סוכה מא.), וביאר שמה שכתוב בקודשים קלים ומעשר שני **"לפני ה'"**, לא בא ללמד שכל מקום שכתוב לפני ה', ירושלים בכלל, אלא רק בא למעט מה שהוא מחוץ לירושלים.

כשיטת רש"י פירשו עוד כמה ראשונים (ראב"ד, ריטב"א, ר"ן).

לעומת זאת מדברי **הרמב"ם בפירוש המשניות** (על המשנה הנ"ל ועוד) מבואר שירושלים בכלל מקום המקדש, אלא שמדברי **הרמב"ם בהלכות לולב** (פ"ז הי"ג) נראה משמעות אחרת ממה שכתב בפירוש המשניות.

בביאור שיטת הרמב"ם מצאנו שלש אפשרויות:

א. **רבנו מנוח** (מנרבונה) כתב לבאר כי העיקר כרמב"ם בפירוש המשניות שירושלים המקודשת בכלל המקדש, שהרי בלולב כתוב **"ושמחתם לפני ה' אלוהיכם"**, והביא שכן מפורש בירושלמי (ראש השנה פ"ד הי"ג).

וכן מצאנו לר' **יעקב עטלינגר** בספרו **ביכורי יעקב** (סי' תרנח סק"א). וביאר כי לפי שיטת הרמב"ם (בית הבחירה פ"ו הט"ו) הסובר שקדושת ירושלים קידשה לשעתה וקידשה לעתיד לבא, אם כן אף בזמן הזה הנוטל לולב בירושלים מקיים מצוה מהתורה כל שבעת הימים.

עוד כתב לבאר שאף בזמן הזה שבית המקדש חרב, מתקיימים דברי הפסוק "ושמחתם לפני ה' אלהיכם", ואע"פ שערבה כל שמחה, שמחה של מצוה לא בטלה, וכשם שמצות "ושמחת בחגך" נוהגת לעולם. לפי זה כתב שצריך להקפיד בירושלים על כל הדברים שפוסלים מן התורה כל שבעה, וכמו כן צריך לכוון לצאת ידי מצות עשה מספק שמא היא מהתורה שלא לעבור על כל תגרע ובל תוסיף (כמבואר ברמב"ם הלכות ממרים פ"ב).

ב. הרב מאיר שמחה מדונינסק בחידושו למסכת סוכה (מג.) תמה על שיטתו של הביכורי יעקב בביאור דברי הרמב"ם, ועל כן מסיק שזה שיבוש גדול וחלילה לא תהיה הוראה כזאת בישראל.

ומצאנו שגם **הרב משה פיינשטיין זצ"ל**, בשו"ת אגרות משה (יו"ד ח"ד סי' סג אותיות ז-ח), ביאר שלא יתכן לומר שלענין נטילת לולב דין ירושלים המקודשת כדין המקדש, והוכיח מכמה מקומות שלעולם אף הרמב"ם מודה שאין ירושלים בכלל המקדש, ומה שמשמע מהרמב"ם בפירוש המשניות להפך, בודאי טעות סופר הוא בדברי הרמב"ם.

ג. האדמו"ר מצאנז-קלויזנבורג זצ"ל, בשו"ת **דברי יציב** (חלק או"ח סי' רעג), דחה דברי הביכורי יעקב, וביאר שלא אמר הרמב"ם שירושלים בכלל המקדש אלא לומר שבזמן שבית המקדש היה קיים היו מחוייבים אנשי ירושלים לבוא לבית המקדש כל שבעה.

וכן **הרב שלמה זלמן אוירבך זצ"ל**, במנחת שלמה (תניינא סי' נז), יישב כל הקושיות שהקשו על שיטת הרמב"ם הנ"ל. מכל מקום סיים כי אפשר שלא אמר הרמב"ם כן אלא בזמן שבית המקדש היה קיים שגם בירושלים מתקיימים דברי הפסוק "ושמחתם לפני ה' אלהיכם", אבל בזמן הזה שחרב בית המקדש לא שייך לומר כן.

הלכה למעשה

שו"ת ציץ אליעזר (ח"י סי' ב אות י) השיב שאין חיוב לחזור וליטול ארבעת המינים שנית על יד הכותל המערבי.

וכן מסקנת **הגר"ע יוסף זצ"ל** בחזון עובדיה (עמ' שלז). ומוסיף שם (עמ' שלח) זה לשונו: "והנה לפני זמן מה הייתי נוהג במשך שנים רבות להחמיר בדברי הביכורי יעקב, מאחר שלדבריו יש בזה מצוה מן התורה, והייתי טורח להגיע לכותל המערבי, כדי ליטול הלולב ולנענעו סמוך לכותל. ואח"כ כשראיתי דברי **להקת האחרונים שלא הסכימו לדבריו, נמנעתי מלעשות כן, מפני שחשתי על ביטול תורה**. ואמרתי שב ואל תעשה עדיף".

מאידך **הגאון רבי ירוחם פישל פערלא זצ"ל** (על סה"מ לרס"ג סוף ח"ג במילואים סי' סה), שהיה מגדולי ירושלים, מאריך באריכות נפלאה להצדיק את שיטת הבכורי יעקב.

וכן מצאנו כמה מגדולי ישראל (**הגר"י אברמסקי זצ"ל**, **הגר"ש אלישיב זצ"ל**) שחששו לשיטתו של הביכורי יעקב להגיע לכותל המערבי כל ימי החג וליטול לולב שם.

הנהגת **הגרש"ז אוירבך זצ"ל** שנויה במחלוקת (כמובא בשו"ת משנת יוסף ח"ז סי' קכד). בספר שלמי מועד (ח"א פרק לו) כתוב בשם נכדו שהרב לא הקפיד כשהלך לכותל המערבי בסוכות ליטול לולב, רק אם כיבדו אותו נהג ליטול, אך בספר הליכות שלמה (מועדים, תשרי פ"א סי' כו) כתוב: "בהיות רבינו ליד הכותל המערבי בחג הסוכות, הידר ליטול שם לולב ומיניו שנית".

כשרות ארבעת המינים - הקדמה

א. פתיחה

כל דיני הכשרות של ארבעת המינים נלמדים מפסוק אחד בתורה (ויקרא כג, מ) :

"וּלְקַחְתֶּם לָכֶם בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן, פְּרִי עֵץ הָדָר, כַּפֹּת תְּמָרִים, וְעֵנָף עֵץ עֵבֶת, וְעֶרְבֵי נָחַל, וּשְׂמַחְתֶּם לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵיכֶם שִׁבְעַת יָמִים".

בשיעור לפנינו נסקור בקצרה מהם דיני הכשרות הכלליים, ונבאר כי בדיני הכשרות השונים יש הבדל בין נטילת הלולב במקדש לנטילת לולב במדינה, וכמו כן יש הבדל בין היום הראשון של החג לשאר ימי החג.

ב. דיני כשרות כלליים

אם נמפה את כל פסולי הכשרות בארבעת המינים, אפשר לשייך אותם לכמה כללים.

הראשון, הינו פסול פשוט שאינו צריך לימוד מהפסוק :

1. כל שאין שמו עליו. מצאנו כמה פסולים פרטיים שהמכנה המשותף לכולם - שמחמת אותו הפסול בטל שמו של המין. ואלו הם : א. כל מין שאין בו כשיעור שאמרו חכמים בגודל או בגובה. ב. כל שאין שמו עליו - כגון לולב, הדס וערבה שנשרו רוב עליהם או שנפרצו. ג. כל שפסולו מחמת שעומד לשריפה - כגון של אשרה, עיר הנדחת, ערלה ותרומה טמאה.

שאר הפסולים נלמדו מהפסוק הנ"ל, ואלו הם על סדר הפסוק :

2. "ולקחתם" - לקיחה תמה. מלשון הפסוק "ולקחתם" למדנו שצריך לקיחה תמה, ובא למעט שאם חסר לנוטל אחד מארבעת המינים אינו יוצא בשלשה שיש בידו, שארבעת המינים מעכבים זה את זה (גמ' סוכה לד:). בנוסף למדנו ממה שכתוב "ולקחתם" בלשון רבים, שצריך שתהיה לקיחה ביד כל אחד ואחד, ולא מועיל שאחד יטול בשביל חברו (גמ' סוכה מא:).

3. "לכם" - משלכם. מהמילה "לכם" למדנו שצריכים ד' המינים להיות ממונו של הנוטל, ולכן לולב הגזול או השאול פסול (גמ' שם כט:; מא:), וכן אתרוג של ערלה פסול, שכיון שאסור באכילה אינו חשוב לכם (גמ' שם לה:).

4. "הדר" - שיהיה הדור ונאה. המילה "הדר" משמשת גם כשם עצם וגם כשם תואר, שמלבד מה שלמדנו ממנה בשם העצם - שפרי עץ הדר הוא האתרוג, שנחמד למראה, למדנו גם בשם התואר - שיהא מין זה נאה והדר למראה. ולכן אתרוג היבש, או שעלתה בו חזזית, והיינו שנשתנה מראהו, אינו הדר ופסול.

ודרשו חז"ל (גמ' סוכה לא:). שהוקשו שאר המינים לאתרוג שגם הם צריכים להיות הדר, ועל כן יבש פסול גם בהם.

נסכם את הפסולים השונים בטבלה:

1. כל שאין שמו עליו	2. "ולקחתם" - לקיחה תמה	3. "לכם" - משלכם	4. "הדר" - הדור ונאה
א. כל שאין בו כשיעור בגובה או בגודל. ב. נשרו רוב עליו. ג. אשרה, עיר הנדחת, תרומה טמאה - עומדים לשריפה.	שיהיו בידו כל ד' המינים שלא יחסר אחד.	א. גזול ב. שאול ג. ערלה - אינו שלו לאכילה.	<u>אתרוג</u> א. יבש ב. חזזית ג. מנומר <u>לולב</u> א. כפוף ב. עקום ג. קוץ

ג. ההבדל בין המקדש למדינה

דברי הפסוק הנ"ל צריכים הבנה. בתחילה פתח הפסוק "ולקחתם לכם ביום הראשון", ובסוף סיים "ושמחתם לפני ה' אלוהיכם שבעת ימים", והלא בפשטות השמחה שבסוף הפסוק עוסקת בשמחת ארבעת המינים המוזכרים בפסוק, ומפורש שהשמחה שבעה ימים, וא"כ מדוע פתח הפסוק "ביום הראשון".

במשנה בסוכה (מא.) מבואר שיש חילוק בין המקדש לשאר המדינה שמחוץ למקדש, במקדש לולב ניטל מהתורה כל שבעה, ולמדו כן מהפסוק הנ"ל: "ושמחתם לפני ה' אלהיכם שבעת ימים", והיינו לשמוח לפני ה' במקדש כל שבעת ימי החג בארבעת המינים הכתובים בראש הפסוק.

ובשאר המקומות מחוץ למקדש, אינו אלא יום אחד מן התורה כמבואר בתחילת הפסוק: "ולקחתם לכם ביום הראשון", ולא פירש דווקא לפני ה'.

ובא רבן יוחנן בן זכאי אחר החורבן והתקין שגם מחוץ למקדש יטלו לולב שבעה ימים זכר למקדש.

ד. ההבדלים בין היום הראשון לשאר הימים

משמעות הסוגיות

הנה אע"פ שכל פסולי הכשרות של ארבעת המינים נלמדו מפסוק אחד, מכל מקום בגמרא מבואר שיש שפוסלים רק ביום הראשון ויש שפוסלים בכל שבעת ימי החג.

בסוגיא בתחילת פרק ג' (דף כט:) מבואר כי מוסכם לכל הדעות, שהפסולים שנלמדו מדין "הדר", שייכים בכל שבעת ימי החג, ואילו הפסולים שנלמדו מדין "לכם", כגון גזול ושואל, אינם שייכים מהתורה אלא ביום הראשון.

אולם בהמשך הפרק (דף לו:) מצאנו עוד סוגיא העוסקת ביחס בין היום הראשון לשאר ימי החג. ההבנה הפשוטה העולה מהקשר הסוגיא שם, שפסול "חסר" הוא מדין "הדר" ואינו פוסל אלא רק ביום הראשון, ולכן ר' חנינא אכל מעט מהאתרוג ביום השני ואחר כך יצא בו ידי חובה.

שאלות העולות ממשמעות הסוגיות

א. לפי משמעות הסוגיא הראשונה, שיש חילוק בין פסול "הדר" הפוסל כל שבעת ימי החג, לפסול "לכם" הפוסל רק ביום הראשון, צ"ע מה הטעם לחלק ביניהם, הלא כולם נלמדו מאותו פסוק בו כתוב "ביום הראשון".

ב. ממשמעות הסוגיא השניה נראה שפסול חסר הינו מדין "הדר", וא"כ נמצא סתירה בין הסוגיות, בסוגיא הראשונה מבואר שפסול "הדר" הינו בכל שבעת ימי החג, ואילו בסוגיא השניה מבואר שפסול "הדר" אינו אלא ביום הראשון.

שיטות הראשונים

תחילה חשוב להקדים, כי כל הפסולים משום "כל שאין שמו עליו" (לעיל ח"ב דין 1), וכן כל הפסולים משום "ולקחתם" (לעיל ח"ב דין 2), מוסכם לכל הדעות שפסולים אלו שייכים כל שבעה, שהרי אינו נוטל מה שצויה תורה.

וכן כל הפסולים משום "לכם" (לעיל ח"ב דין 3), מוסכם לכל הדעות שפסולים אלו אינם שייכים אלא ביום הראשון.

אמנם לענין הפסולים משום "הדר" מצאנו ג' שיטות מרכזיות התלויות בישוב שתי הקושיות שהזכרנו לעיל:

1. לשיטת הרמב"ם לעולם אין חילוק בין פסול "לכם" לפסול "הדר", שכן להלכה יש להכריע עיקר כסוגיא השניה, וכמעשהו של ר' חנינא שם שאף פסול "הדר" אינו פסול אלא ביום הראשון, אבל לא בשאר הימים, ובפרט שכן מפורש בירושלמי (סוכה פ"ג ה"ו), ומשמע משיטתו שאפילו במקדש הדין כן.

לשיטה זו צריך להבין, מאחר שבמקדש לולב ניטל מהתורה כל שבעה, מדוע פסולי הכשרות אינם שייכים אלא ביום הראשון ולא בשאר שבעת הימים.

נראה שהרמב"ם למד שמצות נטילת לולב מהתורה במקדש שבעה ימים, שונה ממצות נטילת לולב מהתורה במדינה ביום הראשון, וכיון שהמצוות שונות אף גדריהם שונים. **במדינה יש מצות - ולקחתם לכם ביום**

הראשון, מצוה ליטול ארבעת המינים, וכיון שעיקר המצוה זה נטילת ארבעת המינים, לכן הקפידה התורה על נטילת מינים מהודרים, וזו המצוה ביום הראשון. **מה שאין כן במקדש, כל שבעה אין מצות נטילה אלא מצות שמחה**, **"ושמחתם לפני ה' אלוהיכם"**, וארבעת המינים אינם אלא אמצעי לשמוח לפני ה', ועל כן התורה הקפידה במקדש על השמחה עם ארבעת המינים אבל לא הקפידה על טיבם. (הגר"ד סולוביצ'יק (הררי קדם ח"א סי' קכג).

2. הרמב"ן לא היה לו נוח להכריע כסוגיא השניה ולדחות את הסוגיא הראשונה, ולכן ביאר שלעולם מה שחילקה הסוגיא הראשונה בין דין "לכם" לדין "הדר", נכון להלכה, וליישב הסתירה בין הסוגיות יש לחלק בין המקדש למדינה.

הסוגיא הראשונה לפיה הפסולים משום "לכם" פסולים ביום הראשון בלבד והפסולים משום "הדר" פסולים כל שבעה, אינה מדברת אלא במקדש, שם לולב ניטל כל שבעה מהתורה, שהרי בתחילת הפרק עוד לא שמענו על תקנת רבן יוחנן בן זכאי שיהיה לולב ניטל גם במדינה כל שבעה. לעומת זאת הסוגיא השניה מדברת בלולב הניטל במדינה כל שבעה מדרבנן, והדיון שם לענין פסול "הדר" האם כל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון, והמסקנה שם כמעשהו של ר' חנינא שלא החמירו מדרבנן כל שבעה בפסולים משום הדר.

הטעם שהקלו חכמים במדינה בדין "הדר", משום שאינם מצויין בכל מקום ולא רצו להטריח על הציבור (רמב"ן). הטעם שמהתורה החמירו כל שבעה בדין "הדר", ולא החמירו בדין "לכם" אלא ביום הראשון, משום שפסול "לכם" - משלכם, אינו חומרא בגופן של ארבעת המינים, אלא בלקיחה, ושייך בעוד מצוות, אבל פסול "הדר" הינו בגופן של ארבעת המינים, ושייך דווקא בהם (ריטב"א).

למעשה בזמן הזה שאיננו נוטלים לולב במקדש, נמצא ששיטת הרמב"ן בפסול "הדר" כשיטת הרמב"ם.

3. לתוס' ולרא"ש שיטה מחודשת. לשיטתם גם כן אין לדחות את הסוגיא הראשונה המחלקת בין פסול "לכם" לפסול "הדר", אלא שלשיטתם חלוקה זו נכונה דווקא במדינה (שלא כשיטת הרמב"ן). וביארו גם כן כנ"ל בשיטת הרמב"ן, שהחלוקה בין פסול "לכם", שאינו בעיקר הלקיחה - בגופן של המינים, אלא בתנאים החיצוניים בלקיחה, לבין פסול "הדר" שהוא בעיקר הלקיחה, אלא שלשיטתם חלוקה זו נכונה דווקא במדינה.

הטעם לחלוקה זו, שמאחר שבמדינה היום הראשון חיובו מהתורה ואילו שאר הימים חיובם מדרבנן, על כן דווקא בפסול "הדר" כיון שהינו פסול בעיקר הלקיחה, תקנו כעין דאורייתא לפסול כל שבעת הימים, לעומת זאת פסול "לכם" כיון שהוא בתנאים חיצוניים של הלקיחה, לא תקנו לפסול כעין דאורייתא כל שבעת הימים, אלא רק ביום הראשון שחיובו מהתורה.

ליישב הסתירה בין הסוגיות, כתבו לחדש כי מלבד החלוקה שבסוגיא הראשונה בין פסול "לכם" לפסול "הדר", ישנה עוד חלוקה, המתבארת מהסוגיא השניה, בין פסול "חסר" לפסול "הדר". לכל הראשונים היה פשוט שלסוגיא השניה פסול "חסר" הינו מדין "הדר" ואינו פסול אלא ביום הראשון, ועל כן הוקשה להם מהסוגיא הראשונה ש"הדר" פסול כל שבעה, אמנם התוס' והרא"ש פירשו שלעולם פסול "חסר" אינו מדין "הדר" הכתוב בפסוק, אלא מדין "ולקחתם" שצריך שתהיה לקיחה תמה, ואינו פסול אלא ביום הראשון.

הטעם לחלק בין פסול "חסר" לפסול "הדר", משום שבפסול חסר מתקיים הדר במה שנשאר ממנו, מה שאין כן בפסול הדר, כגון יבש, ניטל כל הדרו של המין (ע"פ הטעם שכתב הר"ן).

פסק הלכה

השולחן ערוך (סי' תרמ"ט סעי' ה) פסק להלכה כרמב"ם, שכל הפסולים משום "הדר" אינם אלא ביום הראשון, אבל בשאר הימים כשרים.

אולם הרמ"א (שם) חולק ופוסק כתוס' ורא"ש, דווקא פסול שאול וחסר כשרים בשאר הימים, אבל כל הפסולים משום "הדר", פסולים כל שבעה.

במשנ"ב (שם סקל"ו) מסקנתו להלכה שבשעת הדחק יש לסמוך להקל כרמב"ם. ובמקום שיש ספק אם פסול משום חסר או הדר - אם א"א למצוא אחר יש לסמוך על המקילין, ואם מצטרף עוד ספק בפסול - אפשר ליטול עם ברכה.

לולב - כשרות התיומת

א. פתיחה

בגמרא (סוכה לב.) מבוארים שני פסולים מרכזיים בלולב שעוסקים בפיצול עלי הלולב לשנים. פסול אחד - "נחלקה התיומת", פסול שני - לולב שנסדק באופן שהסדק עשוי "כהימנק", והוא כלי שיש לו שני ראשים. מקובל לומר שהעלה האמצעי היוצא מהשדרה הוא הנקרא "תיומת", אמנם בראשונים מצאנו כמה פירושים בזה. ועלינו לברר לפי זה מהו פסול "נחלקה התיומת" ומהו פסול עשוי "כהימנק", ומה היחס בין שני פסולים אלו.

ב. נחלקה התיומת

שיטות הראשונים

בראשונים מצאנו שלוש שיטות בביאור מהו התיומת, וממילא מה פירוש הפסול של "נחלקה התיומת":

1. ריטב"א, ר"ן - פירשו כמו שמקובל לומר, שהתיומת היינו העלה האמצעי העליון מכולם היוצא מן השדרה (ויש שלמדו כן גם בפרש"י בב"ק צו. (הגהת סמ"ק (בפירוש ב), כפות תמרים)). לפי זה פירוש "נחלקה התיומת", היינו שאותו עלה האמצעי המורכב משני עלים מחוברים בגבם, נחלק לשנים. כזה

2. רש"י, גאונים, ר"י - בפשט דבריהם [ע"פ מה שלמדו בהם המפרשים (טור, הגהת סמ"ק (בפירוש א), ב"י, דרכי משה, פרישה, ערוה"ש ועוד)] מבואר שלמדו כי מדובר בלולב שמשדרתו יוצאים שני עלים, ואלו שני העלים מאחר שהם המרכזיים בלולב ומחוברים יחד, נקראים התיומת. לפי זה פירוש נחלקה התיומת היינו ששני עלים אלו נחלקו זה מזה לכל אורכם. כזה

בביאור מה הם שני העלים עליהם דיברו הגאונים, מצאנו שתי שיטות:

א. ב"י - מדובר בלולב שיוצאים מראש השדרה שני עלים כפולים כל אחד, כאשר הם דבוקים זה לזה על ידי הקליפה האדומה, וכשנפרדו מדיבוקם הרי זה בכלל נחלקה התיומת ופסול, אמנם ברוב הלולבים שהם כלים בתיומת אחת היוצאת מראש השדרה, אין לפסול כלל אף לשיטת הגאונים.

ב. ט"ז (סק"ד) - גם בלולב הכלה בתיומת אחת היוצאת מראש השדרה, אם נפרד זה העלה מאותו שעומד בסמוך לו מעט למטה ממנו, אע"פ שאין שניהם יוצאים מן השדרה, לשיטת הגאונים פסול.

3. רוב הראשונים (ר"ח, ר"ף, רמב"ם, ראב"ד, רמב"ן) - התיומת אינה מתייחסת לעלה האמצעי דווקא או לשני העלים שבראש הלולב, אלא לכל עלה ועלה בלולב יש תיומת, והיא נקודת החיבור בין שני העלים הדבוקים יחד בגבם ויוצרים ביחד עלה אחד. לפי זה פירוש נחלקה התיומת היינו שעלי הלולב הכפולים ומדובקים כל אחד בגבם, נחלקו לשנים, אבל אם רק נחלק העלה האמצעי אפילו כולו, כשר. כזה

אמנם לא מפורש בדבריהם כמה עלים מהלולב נחלקו ומה שיעור החלוקה, בראשונים (רא"ש, ר"ן, מגיד משנה וטור) פירשו בשיטה זו שאין לפסול אלא אם נחלקו רוב עלי הלולב, ובאחרונים (ב"י, מג"א, משנ"ב) הוסיפו שבכל עלה ועלה נחלק רובו.

פסק הלכה

השולחן ערוך (סי' תרמה סעי' ג) העתיק לשון הרמב"ם, וברמ"א הוסיף בשיטה זו שדווקא נחלקה התיומת ברוב העליון פסול, ובמשנ"ב הוסיף ברוב כל עלה.

לעומת זאת הרמ"א (שם) הביא שיש מפרשים לומר כשיטת הר"ן והריטב"א, ודווקא שנחלק העלה האמצעי עד השדרה, וסיים בשם התרומת הדשן שכן נוהגים.

נחלקה התיזומת ברובה

בב"ח וגר"א כתבו כי ראוי להחמיר אפילו נחלקה רק רובה של התיזומת, שרובו ככולו, וכן פסק המשנ"ב (סקט"ז).

אמנם בביכורי יעקב (סק"י) כתב שנראה לדעתו להקל בזה, כיון שהאור זרוע והסמ"ק והתרה"ד שהם מגדולי חכמי אשכנז הכריעו שאין לפסול עד שיחלק כולו, וכתבו שכן נוהגין, וגם הרמ"א כתב שכן נוהגים, מי יבא אחריהם להכריע להחמיר בלי ראייה, וגם המג"א והט"ז לא הזכירו להחמיר בזה.

ובחזו"א (סי' קמה סק"א) גם כן כתב כי נראה שאין דעת הגר"א להכריע להחמיר ברוב העלה האמצעי, שהרי לרוב הראשונים אין לפסול אלא דווקא ברוב העליון, אלא כוונתו שכאשר מחמירים בעלה האמצעי יש לחוש גם כן אם נחלק רק רובו, אבל במקום הדחק או בדיעבד ודאי שיש לברך בנחלק רובו, והוסיף שאפילו לכתחילה כיון שהמנהג שהובא ברמ"א הוא להחמיר רק בנחלק כולו, נמצא שאין לפסול בנחלק רובו, ולכן אין לבטל המנהג.

נחלקה התיזומת במקצתה

שיטות הראשונים

הראשונים הקשו מדוע נסדק פסול רק באופן שהסדק עשוי כהימנך, והרי לולב שנחלקה תיזומתו פסול אפילו כשאין החלוקה בין העלים עשויה כהימנך?

הנה לשיטת הרי"ף והרמב"ם שדין "נחלקה התיזומת" אינו מתייחס לעלה האמצעי, אלא לכל עלי הלולב, לא קשה כלל, לעולם לולב שנחלק העלה האמצעי שלו אפילו ברובו או כולו, כשר, אלא אם כן נחלק באופן שיש לו שני ראשים, שאז הוא נפסל מדין "הימנך", אמנם לשיטת שאר הראשונים קשה.

בריטב"א ובר"ן כתבו ליישב בשני אופנים:

א. נחלקה התיזומת פסול, דווקא אם נחלקה ברוב העלה, ואילו עשוי כהימנך פסול אפילו במיעוטו של העלה.

ב. לעולם גם אם נחלק במיעוט העלה פסול, בדומה לנקטם, וצריך לומר שדין נסדק, נאמר בסדק לרוחבו של העלה ולא לאורכו, אם הסדק אינו גורם לעלה להתקפל - כשר, ואם הסדק גורם לעלה להתקפל ולהראות כהימנך - פסול, למרות שהחלק הסדוק לא התנתק מהעלה.

בר"ן אחר שהביא פירוש ב', כתב שאע"פ שאין משמע כפירוש זה, מכל מקום ראוי לחוש ולהחמיר, ובריטב"א סיים כי אף לפירוש א', ראוי לחוש כשהסדק לאורכו, לפסול אפילו במיעוטו, כיון שהסדק מתארך בכל שעה כשמנענעו, "וכן חוששין בעלי הנפש".

פסק הלכה

הרמ"א (ס) פסק כי **לכתחילה למצוה מן המובחר** נוהגין ליטול לולב - "שלא נחלק העלה העליון כלל", כי יש מחמירין אפילו בנחלק קצת.

ובאחרונים נחלקו מה כוונת הרמ"א - "שלא נחלק העלה העליון כלל":

הט"ז סובר שאין להחמיר בזה רק אם נחלק כשיעור טפח, אמנם החיי אדם הסביר את הדברים כפשוטם, שיש להחמיר אפילו בנחלק במשהו, וביאר הטעם משום "שכל העומד להיסדק כסדוק דמיו", וכן כתב הגר"ז.

הגר"א חולק על הרמ"א בזה, לדעתו אין להחמיר כלל בנחלקה התיזומת במקצתה, אלא רק בנחלקה ברובה.

למעשה מכריע המשנ"ב (סקי"ט) שאם יש לולב שסגור לגמרי, יותר טוב לברך עליו (כחיי אדם) משום "מהיות טוב", אבל מעיקר הדין אין לחוש לזה כלל זמן שלא נחלק רובו (כגר"א).

לולב המסתיים בשתי תיזומות

נחלקה אחת מהתיזומות

הב"ח והא"ר כתבו שלכל עלה ועלה יש דין תיזומת, וצריך להיזהר שלא יפתח אחד משני העלים, וכן פסקו המשנ"ב

(סקט"ו) וכף החיים (סקכ"ג).

אמנם **החזו"א** (שם סק"ד-סק"ה) תמה על חומרא זו, שמאחר שבנקטם אחד מהתיומות כשר, כפי שפסק המשנ"ב (סקכ"ט) בשם הביכורי יעקב, איך נפסול בנחלק, נקטום אותו ויהיה כשר, ולכן סיים שיש מקום להקל בזה.

נפרדו שתי התיומות זה מזה

לעיל ראינו כי לפירוש רש"י והגאונים אם הלולב מסתיים בשני עלים, ונפרדו שניהם זה מזה, היינו נחלקה התיומת ופסול (ע"פ פירוש הבי"י).

בשו"ע וברמ"א לא הזכירו כלל שיטת הגאונים, ובכפות תמרים ובחת"ס מבואר שאין להחמיר כשיטת הגאונים. וכן משמע במשנ"ב הנ"ל שדווקא כשנחלקה אחת מהתיומות כתב להחמיר, וכן כתב הגרש"ז אויירבך זצ"ל (הליכות שלמה סוכות פ"י ס"א) שהמנהג להכשירו לכתחילה (ובאורחות הלכה שם (הערה 2) מובא שמכל מקום הגרש"ז אויערבך החמיר לעצמו שלא לקחת לולב בעל שתי תיומות).

אמנם ביש"ש (בי"ק צו.) חשש להחמיר כגאונים, וכן מבואר בב"ח (סק"ח).

ובמאמר מרדכי (סק"ד) אחר שהביא שיטת הגאונים כתב שמאחר שהחמירו שלא יהיה פירוד בין שני העלים העליונים, לכן הרוצה לבדוק את העלה העליון, יבדוק בראיה בעלמא, ויזהר שלא יפריד העלים זה מזה.

ובכף החיים (סקכ"ד) הביא דברי המאמר מרדכי, וכתב עליו שאע"פ שהשו"ע והרמ"א לא חשו לגאונים, מכל מקום כתב כן כדי להיזהר לכתחילה לצאת לפי כל השיטות.

גם בביכורי יעקב (סק"ט) כתב שלכתחילה למצוה מן המובחר ראוי לחוש לגאונים, ומכל מקום הוסיף שאם העלים מחוברים קצת מלמטה סמוך לשדרה וכל שכן ברובן, אין צריך לחוש כלל אפילו לכתחילה.

ומצאנו שהגר"י קנייבסקי זצ"ל (אורחות רבנו ח"ב עמ' רלה) היה חושש לגאונים.

ג. נסדק (עשוי כהימנך)

מהו עשוי כהימנך

בראשונים מבואר ש"הימנך" הוא כלי של סופרים שיש לו שני ראשים (רש"י), וצוירו בצורת מזלג עם שתי שיניים (ערוך, ר"ח, רי"ף, רא"ש). כזה ☞

ובפשטות נראה כי לשיטת השו"ע הנ"ל שפסק בביאור נחלקה התיומת כרוב הראשונים, שמדובר ברוב העלים של הלולב, הוא הדין לענין הימנך אינו פוסל אלא ברוב העלים של הלולב, לעומת זאת לשיטת הרמ"א הנ"ל שפסק בביאור נחלקה התיומת כשיטות שמדובר רק בעלה האמצעי, הוא הדין לענין הימנך אפילו נעשה כן בעלה האמצעי לבד, פסול, וכן כתב בביאור הלכה (סעי' ז).

שיעור אורך הסדק

הריטב"א והר"ן (הו"ד לעיל) כתבו בפירוש א' שאם נסדק העלה האמצעי באופן שעשוי כהימנך, כיון שנראה כשנים, אפילו במיעוטו של העלה, פסול.

וכן פסקו הגר"א ושאר האחרונים, וכן פסק המשנ"ב (סקל"ב) וסיים שיש להיזהר הרבה בזה. ובביאור הלכה (שם) ביאר שאף ה"ט"ז שהקל בנחלקה התיומת עד טפח, מודה כאן שיש להחמיר אפילו בכל שהוא.

שיעור המרחק בין העלים

מפירוש הראשונים שהימנך הוא כלי עם שני ראשים, וממה שציירו שנראה ההימנך כמזלג, משמע שצריך שיהיה מרחק משמעותי ניכר בין שני העלים.

וכן מפורש ברא"ה שכתב שהעשוי כהימנך פירושו: "שפתוח הרבה", וכן משמעות לשון העיטור: "פונה לכאן ולכאן כהימנך".

וכן כתב המהרש"ם (הגהות על השו"ע) שאין להחמיר אלא דווקא כשנכפפו העלים בהבדל בין זה לזה, וחוזרין ובולטין עד

שעומדים בראשיהם כפשוטין, עד שנראים כשנים גם כשמניחים את הלולב שוכב על השולחן, אבל אם רק נחלק לבד, כשר, וכן משמע בחז"א (סי' קמה סק"ח).

אמנם בלבושי שרד (על הטי"ז סק"ט) הזהיר שאם רואים שנחלקה התיומת, יש לדקדק בזה, שאפילו אם מעט נתרחקו העלים זה מזה, נעשו כהימנך.

למעשה בביאור הלכה (ד"ה נסדק) הביא את דעתו של הלבושי שרד ומשמע שדעתו להחמיר כמותו.

אמנם בשם הגרש"ז אויערבך זצ"ל מובא (הליכות שלמה סוכות פ"י ס"ו) שפסק כמהרש"ם, שדווקא אם נחלקו העלים באופן שנתעקמו לכאן ולכאן ושוב אין יכולים להתחבר, זהו שיעור הימנך, וכן דעת הגר"ש ואזנר זצ"ל (קובץ מבית הלוי ח"ב עמ' לב), וכן משמעות לשון הרמב"ם והשולחן ערוך (שם סעי' ז) - "עד שנראה כשנים".

האם אפשר להדביק

הגר"י פישר זצ"ל בהסכמה לספר "ארבעת המינים השלם" (לרב אליהו וייספיש עמ' 12) כתב כי בתיומת שנחלקה מקצתה שיש מחמירים כיון שע"י הנענועים סופו שיחלק כולו, נראה שיש להכשירו ע"י דבק, להדביק מה שנחלק, ואין כאן משום בל תוסיף אינו מינו, כי הדבק מתבטל ללולב (והפנה לעיין במשנ"ב (סי' תקפ"ו סקמ"ו) ובביאור הלכה (שם) בדין שופר שנסדק ודבקו בדבק, ובשערי תשובה (סי' תרמה סעי' ה) בדין האם מותר לצבוע את המקום היבש שבלולב או שיש בזה חשש בל תוסיף).

עוד כתב כי נראה שגם בפסול הימנך שפוסל בתיומת במשהו, יש להכשירו ע"י דבק, כיון שכל הפסול הוא משום שנראה כשנים, וכישתדבק אינו נראה כשנים, (והוסיף שלא מיבעיא לדעת המחבר הסובר שיש להכשיר תיקון אפילו בבא מכח פסול (כמבואר במשנ"ב סי' תרמ"ט סקל"ח בשם הגר"א), אלא אפילו לדעת הרמ"א (סי' תרמ"ט סעי' ה) שאין להכשיר תיקון בבא מכח פסול, הרי כבר כתב הביכורי יעקב שבמקום שלא ניכר פסולו הקודם גם לדעת הרמ"א כשר, כמבואר ברמ"א (סי' תרמ"ח סעי' יד)).

וסיים שכל שכן בהימנך בשאר הימים, לשיטת הסוברים שפסול כל שבעה, מועיל להכשירו ע"י דיבוק.

אמנם בגוף הספר "ארבעת המינים השלם" (עמ' שכד) כתב שהגרש"ז אויערבך והגר"ש אלישיב העירו לו למעשה שאם כבר נפסל הלולב אין להקל להכשירו ע"י דבק, וכן מובא בהליכות שלמה (תשרי פ"י, דבר הלכה סק"ח), וכן כתב המהרש"ם (בדעת תורה סי' תרמה סעי' ז).

וע"ע בספר "כשרות ארבעת המינים" (לרב יחיאל שטרן) גם כן כתב שאם נפסל הלולב אין להקל להכשירו ע"י דבק, והעיר כי הגר"י פישר לא ראה דברי המהרש"ם הנ"ל, עוד הוכיח שהעיקר לפסול מהמבואר בגמרא ב"ק (צו.) שמי שגזל לולב ונחלקה התיומת קנה מדין שינוי, ואם נאמר שמועיל דיבוק, הוי שינוי החוזר לברייתו ולמה קנאו הגזלן, אלא ודאי שאם נחלק ונפסל לא מועיל דיבוק להכשיר. ע"ע בזה בספר מקראי קודש (לרב הררי פ"ב סעי' כ וסעי' כו).

בפסקי תשובות (סי' תרמה אות ד ואות ז) כתב שלולב שנחלקה התיומת פחות מרובה וכן כשנסדק כהימנך במשהו בלבד, נראה שמועיל להכשירו ע"י דבק, אמנם אם נתרחבו סדקיו הרבה עד שנפסל, לכו"ע שוב אין מועיל להדביקו.

פסול נחלקה התיומת והימנך בשאר ימי החג

בספר הכלבו (סי' עב) כתב: "ונסדק אפילו כהימנך וכווץ ועקום דומה למגל בשאר הימים כשר". ולא באר מאיזה טעם העשוי כהימנך נפסל, ומדוע כשר בשאר ימים.

רבינו ירוחם (תולדות אדם וחוה נ"ח ח"ג) באר: "כל הפסולין שכתבתי, לפי מה שכתבתי למעלה - שכל אותן שפסולין משום הדר פסולין כל שבעה, מפני שהם פסולים משום שאינו הדר, חוץ מנסדק דעביד כהמנך ונחלק התיומת - דפסולים משום דבעינן לקיחה תמה, ולפיכך אינם פסולים אלא ביום ראשון".

אמנם מהריטב"א (סוכה לא ע"ב) משמע שפסולים משום הדר שכתב: "ולפיכך במיעוטו כשר כל היכא שאינו תלוי ועביד כהמנך דהדר הוא דאינו ניכר בו כנ"ל". משמע שאם נעשה כהימנך אינו הדר. וכן משמע מהמאירי במגן אבות (סי' כא). וכן כתב רעק"א (דרוש וחיידוש בתשובה פח:) בשם התוס' (כט:) שפסול נחלקה התיומת משום הדר.

אמנם למעשה האחרונים כתבו שאינו פסול משום הדר וכשר בשאר הימים:

כן כתב המג"א (סי' תרמה סק"ו) בשם רבינו ירוחם, וכן כתב האליה רבה (סי' תקמט סק"א) בשם הכלבו, העתיקו הפמ"ג (מבש"ז שם סק"א), וכן פסק שו"ע הרב (סי' תרמה סעי' י, סי' תרמט סעי' יט) שפסול נחלקה התיומת ונסדק כהימנך משום חסר, וכן פסקו הביכורי יעקב (סי' תרמט סקל"ט) והמשנ"ב (סי' תרמה סק"ז) לגבי נחלקה התיומת.

אתרוג - שינוי מראה

א. פתיחה

באתרוג ישנם הרבה פסולים שונים. אפשר לסווג את רשימת הפסולים לשלש קבוצות:

א. שלמות - חסר, נטלה פטמתו, נקלף, נסדק, ניקב.

ב. מבנה (אף שהוא שלם) - תפוח, סרוח, כבוש, שלוק וגידלו בדפוס.

ג. מראה - חזזית, שינוי מראה לצבע שאינו טבעי לאתרוג, כגון ירוק ככרתי, שחור ולבן.

בשיעור לפנינו נעסוק בקבוצה האחרונה - כל הפסולים שמחמת **שינוי מראה**.

פסול שינוי מראה הינו מדין "הדר", והיינו שצריך האתרוג להיות יפה ומהודר.

על מנת להגדיר מהו יופיו והדרו של האתרוג, הדבר מורכב משני צדדים - "חיבור בין שמים לארץ", מצד אחד היופי הנראה לבני אדם, ומצד שני היופי שקבעו לנו חכמינו, ומנו לנו בכך כמה וכמה גדרים, כפי שנראה להלן.

תחילה נבאר באיזה מקום באתרוג ובאיזה גודל פוסל שינוי מראה, לאחר מכן נבאר איזה סוג וצבע של שינוי מראה פוסל באתרוג.

ב. באיזה גודל ובאיזה מקום באתרוג פוסל שינוי מראה

הקדמה

מצאנו שלוש רמות ביחס לגודלו ומיקומו של שינוי מראה הפוסל באתרוג:

1. שינוי מראה אחד הנמצא ברוב האתרוג (משנה סוכה לד:).

2. יותר משינוי מראה אחד, הנמצא בשלושה מקומות, אפילו במיעוטו (גמ' שם לה:).

3. שינוי כלשהו בחוטם האתרוג (גמ' שם). והטעם משום שנראה שם לעינים יותר משאר גוף האתרוג, שהאדם נותן עיניו בחוטם האתרוג (רש"י).

1. שינוי מראה במקום אחד ברובו

בראשונים נחלקו בשינוי מראה הנמצא במקום אחד הפוסל ברוב האתרוג:

הר"ן כתב בשם הירושלמי שמספיק רוב בצד אחד של האתרוג כדי לפסול. נראה טעמו משום שה"רוב" נמדד על פי מה שנראה כאשר מחזיקים את האתרוג ביד, והואיל ובאופן זה רואים חצי אתרוג - א"כ "רובו" הוא רוב החצי.

אמנם הרא"ש חולק וסובר שאין לפסול אלא אם כן השינוי מראה מכסה את רוב השטח של כל האתרוג משני הצדדים, וכ"כ הטור. נראה טעמם, שה"ראיה" היא תוך כדי תנועה סיבובית של האתרוג כך ששמים לב לכל היקפו.

בשולחן ערוך (תרמח, ט) סתם וכתב "אם עלה על רובו פסול", ובמג"א (סק"יב) כתב שממה שסתם משמע שסובר כרא"ש, וכן פסק המשנ"ב (סקל"ז).

ובמשנ"ב (סקמ"ד) הביא בשם הפמ"ג שלא מספיק שיש רוב כשר על ידי מדידה, אלא צריך שיראה לעינים רוב בלא מדידה, וסיים שהביכורי יעקב חולק על זה.

2. שינוי מראה בשלושה מקומות אפילו במיעוטו

בשינוי מראה בשלושה מקומות - ביארו חכמינו שכיון שהשינוי מראה מפוזר הריהו פוגם בהדרו של האתרוג אפילו עלו על מיעוט האתרוג.

בראשונים נחלקו מה הכוונה מיעוט האתרוג, האם הכוונה לפיזור של הנקודות, או שהכוונה רק למקום הנקודות עצמם, אבל לעולם אין לפסול אלא אם כן הפיזור של הנקודות על רוב האתרוג?

הרי"ף גיאת סובר כפשטות הגמרא, שכדי לפגום את הדרו של האתרוג די בכך שאותו שינוי מראה המפוזר בשלושה

מקומות, נמצא על מיעוט שטח האתרוג. וכן נראה ממה שסתם הרמב"ם (לולב ח, ז).

אמנם הרמב"ד סובר שאין הדרו של האתרוג נפגם אלא אם השינוי מראה בשלושה מקומות מפוזר על רוב האתרוג, ומה שאמרו ששינוי מראה בשלושה מקומות פוסל אפילו במיעוט, היינו שהנקודות עצמן אינם תופסות בשטח האתרוג אלא מיעוט, אבל אם נתפזרו במיעוט, כגון שכולם מצד אחד, כשר.

וכן פירש הריטב"א, והוסיף לבאר הטעם שלא גרע חזית מחולקת בכמה מקומות על מיעוט האתרוג, מחזית במקום אחד. וכתב הטור שלזה הסכים הרא"ש.

בשולחן ערוך (תרמח, ז) הביא להלכה: בשיטה א' - להקל כראב"ד, ובשיטה ב' - להחמיר כרי"ף גיאת.

למעשה: **כף החיים** (סקעי"ד) כתב שיש להחמיר כרי"ף בתרא בשו"ע ואין לברך אלא במקום שנהגו להקל, וכן פסקו הגרע"י (חזו"ע, אתרוג סעי' ט) והגר"מ אליהו (מאמ"ר מועדים עמ' 406), וכן דעת הגר"ז (סעי' כ) להחמיר בזה אא"כ הוא שעת הדחק. אמנם המשנ"ב (סקמ"ב) כתב בשם האחרונים (לבוש, אליה רבה, פמ"ג) שהעיקר להלכה להקל כראב"ד, וכן פסק החזו"א (סי' קמו סק"ה).

בביאור שיטת הראב"ד נחלקו האחרונים למה התכוון שהשינוי מראה בג' מקומות יהיה מפוזר על רוב האתרוג? בפשטות נראה שכשם ששינוי מראה אחד על רובו, היינו על רוב שטח האתרוג, הוא הדין בשינוי מראה בשלושה מקומות, והיינו שאם נקיף בחוט את כל שלושת הנקודות, יהיה השטח שבתוך הקו רוב שטח האתרוג.

אמנם המג"א (סקי"ב) מדקדק שממה שכתבו הראב"ד והרא"ש על מיעוט: "כגון שכולם מצד אחד", משמע שאם נתפשט לצד השני מקרי רובו, שהרי זה רוב היקפו אע"פ שאינו רובו בשטח, וכן פסק המשנ"ב (סקמ"א).

במחצה"ש ביאר דעתו של המג"א שאינו מדינא, אלא זהו רק חומרא, משום דעתו של הרי"ף גיאת הנ"ל הסובר שאפילו במיעוט של האתרוג פסול בשלושה מקומות.

אמנם לעומתו מדברי הפמ"ג משמע שהבין שזה מדינא, וכן משמע מהמשנ"ב.

נמצא לשיטתם שהראב"ד בא לחדש כי מעיקר הדין, כיון שהשינוי מראה נמצא בשלושה מקומות באתרוג, ומפוזר ברוב היקפו, די בכך כדי לפגום בחדרו.

בחזו"א (שם) גם כן משמע שלמד במג"א שזה מדינא, ותמה עליו מנין לו לחדש כן, הלא אם נמלא בשינוי מראה בין אותם שלוש נקודות המפוזרות ברוב היקפו של האתרוג, יהיה זה שינוי מראה במקום אחד, ולא יפסל כיון שהוא במיעוט, ואילו היה כוונת הראב"ד לחלק בין מקום אחד לשלושה מקומות היה מאריך לפרש כן, לכן כתב שאין להחמיר אלא דווקא ברוב שטח האתרוג.¹

¹ בגוף הסיכום התייחסנו דווקא לשלושה מקומות, אמנם בלשון הגמרא כתוב "בשנים שלש מקומות", וכן לשון השולחן ערוך והפוסקים, וצריך להבין לשון זה, הלא אם שנים פסול כל שכן שלושה?

בכסף משנה (לולב פ"ח) כתב: "מעולם הוקשה לי בין בגמרא בין בפוסקים, השתא שנים פסול שלש מיבעיא, ולא מצאתי בזה דבר וצ"ע".

בט"ז (סקי"ד) כתב ליישב דהכי קאמר, מקיש שנים לשלושה, דהיינו שאף בשנים צריך שיתרחקו אחד מחבירו על כל פנים כדי שיעור לחזית שלישי ביניהם, אבל בפחות מזה לא מיקרי מנומר.

בביאור הלכה (סעי' ט ד"ה בשנים) כתב על הט"ז שרבים מיאנו בתירוץ, שהרי איננו יודעים כמה שיעור האבעבאות כדי שנמדוד על ידי זה ההפסק שבין שנים, ותרצו שמעין קושיא זו מצינו שהקשו בגמרא שבת (ריש פרק מפנין) ותירצו שם: "שנים שלש כדאמרי אינשי". ומכל מקום סיים שעיקר סברתו של הט"ז נכונה לדינא, שעל ידי הפסק חוט השערה בין חזית לחזית לא נראה כמנומר.

מעתה צ"ע מה פירוש "כדאמרי אינשי" האם לקולא או לחומרא?

הנה לשיטת הראב"ד, נראה שהוא בין לקולא בין לחומרא, לקולא היינו שאפילו שלוש נקודות אם אינם ברוב האתרוג - כשר, ולחומרא שאפילו שתי נקודות אם הם ברוב האתרוג - פסול.

[ולמה שפסק המשנ"ב שצריך רוב היקף, צ"ע כיצד שייך בשתי נקודות רוב היקף?

צריך לומר שמדובר בב' נקודות משני צידי האתרוג שכל אחת קצת רחבה, שמכל צד שימתח חוט לחבר ביניהם יהיה רוב ההיקף, אמנם אם ב' הנקודות זעירות, באופן שמאחד מהצדדים הוא מיעוט היקף, אין אלו ב' נקודות שפוסלות (כן ביאר בספר "יד המינים למהדרין" (לרב אברהם עדס ביאורים סי' יב), ומקראי קודש (לרב משה הררי עמ' כמה הערה עג) בשם ספר פרי הדר (מרגולין, דיני פסולי שינוי מראה, עמ' 42) והסכים עמו).

על דרך זה נראה לומר גם לשיטת החזו"א שפסק שצריך רוב שטח, צריך לומר שמדובר שמצד אחד של האתרוג יש נקודה אחת זעירה, ומצד השני נקודה רחבה, באופן שנוצר ביניהם משולש התופס את רוב שטח האתרוג (הרב בני טבדי).

3. שינוי מראה בחוטמו של האתרוג

בראשונים מצאנו שלש שיטות מה נקרא חוטמו של האתרוג:

- א. **רש"י** מפרש: "עובי גובהו שמשפע משם ויורד לצד ראשו", ומבאר הרא"ש כוונת רש"י שחוטם האתרוג הוא עובי גובהו של האתרוג בלבד, והיינו אותו מקום בו מתחיל השיפוע, אבל אינו כולל כל הראש עד הפיטם.
- ב. **הרי"ף** (יז:) בהסברו מהו הפיטם כתב: "פיטמתו: דד של האתרוג והוא חוטמו", ומבאר הרא"ש שממה שהזכיר הרי"ף החוטם אצל הפיטם משמע שכל השטח העליון של האתרוג מהשיפוע ועד הפיטם קרוי חוטם.
- ג. **הרמב"ם** (לולב ח, ז) קורא לחוטם "דדו", ופירש: "דדו והוא ראש הקטן ששונתו בו", מדייק המגיד משנה שלפי זה חוטם האתרוג אינו כל השיפוע העליון של האתרוג אלא רק ראשו, וסיים שכן פירש הרי"ף **גיא**.
להלכה: **הרא"ש** מסיים: "וכן עמא דבר שמעובי גובהו עד הפיטמא פוסלין חזזית כל דהו", ובב"י (סעי' יב) מבאר את הרא"ש ב' אופנים: א. נהגו לחוש גם לרש"י וגם לרי"ף. ב. נהגו לחוש רק לרי"ף שהחוטם מעובי גובהו ולמעלה ולא העובי בכלל.
- בשולחן ערוך** (שם סעי' ט) נראה מלשונו שפסק כשיטת הרי"ף שחוטם האתרוג הוא כל השיפוע העליון עד ראשו, ובביאור **ההלכה** (שם) הוסיף עוד שמבואר בשולחן ערוך שאין להחמיר אלא בשיפוע לבד ולא במקום גובהו, וסיים שעל כל פנים במקום הדחק בודאי יש להקל גם ביום הראשון ולברך עליו.

ג. סוג וצבע של שינוי מראה הפוסל

חזזית

רש"י פירש שחזזית הוא כמין אבעבעות דקות, וכתב **הרא"ש** (סעי' טו) והוא שיש בהם ממש, שמקומו ניכר במשמוש היד שהוא גבוה משאר האתרוג.
במב"ט (ח"ג ס"י מט) כתב שחזזית המובאת במשנה, הוא חולי הנולד מעצמות גוף האתרוג, כמו חולי גרב שבאדם, דמתרגמין חזון, וחזזית כזו אינה מצויה באתרוגים שלנו. וביאר כי מה שהיום קוראים אנשים חזזית, אינו אלא מן הקוצים שבאילן האתרוג, ושינוי כזה כשר. וכן פסק **המשנ"ב** (סקמ"ט).

צבע שאינו טבעי לאתרוג

במשנה (לד:) ובגמרא (נל:) מבואר שישנם כמה צבעים שאינם הצבע הטבעי לאתרוג, ואם נמצאו על האתרוג, פסול, כגון ירוק ככרתי, שחור ולבן.

וכן פסק **השולחן ערוך** (שם סעי' טז, יז, כא), וכתב **הרא"ש** שדין שינוי מראה זה לענין המקום באתרוג, כדין שביארנו לעיל (חלק ב), וכן פסק **בשולחן ערוך** (שם סעי' טז).

לגבי צבע ירוק ככרתי: בגמרא (נל:) מבואר שירוק פסול משום שהוא בוסר שלא נגמר פרי, והתורה אמרה "פרי

אמנם לשיטת הרי"ף גיא נראה על כרחך לומר שאינו אלא לחומרא, שתי נקודות במקום אחד על מיעוט האתרוג פוסלות, וכן שלוש נקודות מפוזרות על רוב האתרוג.

אחר זמן מצאתי שכן פירש **הפרישה** (סק"ב) וכן נראה שפירש **בכפ"ת** (לד: ד"ה עלתה), וכן **הט"ז** הנ"ל מודה לדינא ששתי נקודות פוסלות. ועי' **בתפארת ישראל** (יכין אות לו) ביאר בשיטת הראב"ד כנ"ל, עוד כתב ליישב שלכך נקט ב' וג', דהכי קאמר ב' באתרוג קטן וג' בגדול, או ב' בכתם גדול וג' בנקודות קטנות, שהכל לפי גודל וקוטן האתרוג והכתם, ונראה שיישב כן לשיטת הרי"ף גיא, עיי"ש.

מעתה נראה למעשה: כי לשיטת המשנ"ב שפסק כ"א קמא, ג' נקודות וה"ה ב' נקודות (ע"פ ההערה הנ"ל) **אינם פוסלות אלא ברובו ולא במיעוט, ואילו לשיטת הכף החיים שפסק כ"א בתרא אפ' ב' נקודות במקום אחד פוסלות או ג' נקודות ברוב.**

וכן פסקו **בספר ד"ד מינים למהדרין** (עמ' שצב וביאורים שם) ו**הגר"מ אליהו** (בסידור ובמאמר מרדכי מועדים עמ' 406).

אמנם **במקראי קודש** (לרב משה הררי שם) כתב כנ"ל רק בדעת המשנ"ב, ולא העיר כלום בדעת כף החיים, ואדרבא בגוף הספר (עמ' קמו) כתב בסתם כי לדעת הספרדים שפסקו כ"א בתרא, ג' נקודות פוסלות אפילו במקום אחד (משמע דווקא ג' ולא ב').

ויותר תימה על שאר ספרי הפוסקים למעשה (חזון עובדיה סוכות, ספר "כשרות ד' המינים", ספר "ד' המינים השלם") שסתמו כלשון הגמ' והשולחן ערוך, "שנים שלוש מקומות", ולא מצאתי שהעירו מזה כלום למעשה.

עץ". לפי זה כתבו **התוס'** (שם) שאתרוג ירוק שיחזור למראה צהוב אחר שישהו אותו זמן מרובה, חשוב שנגמר פריו וכשר, וברא"ש וטור הביאו דברי התוס' להלכה, וכן פסק השולחן ערוך (שם סעי' כא).

אמנם **במשנ"ב** (סקס"ח) כתב כי האחרונים הסכימו שאין לסמוך על זה למעשה, ואין להכשיר אלא אם כן התחיל במקצת לשוב למראה אתרוג.

והנה **בב"ח** (סקי"ב) כתב שכל שאין האתרוג צהוב אין להכשיר, שפסול ירוק הינו גם משום הדר (כמו ההו"א בגמ' שם), אמנם **באחרונים** (לבוש, ט"ז, מג"א, מאמר מרדכי) חלקו על הב"ח, וכתבו שכל שהתחיל קצת להצהיב, כשר, שמסתמא נגמר פריו, וכן פסק **המשנ"ב**. מכל מקום למעשה כתב **הגרש"ז אויירבך זצ"ל** (הליכות שלמה פ"י סכ"ג) שלכתחילה יש להדר שיהיה האתרוג עיקרו צהוב ולא ירוק.²

לגבי מראה שחור: ביאר **הגרש"ז אויירבך זצ"ל** (שם דבר הלכה לו) שאין הכוונה לנקודות המצויות כיום, אלא שחלק מבשר האתרוג עצמו נהפך לשחור, ועיפוש הפרי הוא.

אמנם **בספר כשרות ד' המינים** (עמ' כא) כתב כי מאחר שבמציאות קשה לקבוע אם נקודה השחורה שרואים הינו מריסוס חיצוני או מעצמות האתרוג, על כן כל שהנקודה יורדת כשר, וכשאינה יורדת יש להחמיר, (וצ"ע אם הגרש"ז אויירבך הנ"ל מודה לזה).³

ומראה הנוטה לשחור, כתב **המהרש"ם** (דעת תורה סי' תרמח סעי' טז) שנחשב לשינוי מראה ופסול, וכן משמע **במשנ"ב** (סקנ"ז) וכן כתב **בחוט השני** (סוכות עמ' רפג).

לגבי צבע לבן: כתב **המהרש"ם** (שם) שאם רק נוטה ללבן, יש להחמיר ביום הראשון, אבל בשאר הימים יש להקל כל שאינו לבן כביצה, ובשם **החזו"א** (חוט שני שם עמ' רפה) מובא שהיה מקרב לחולצתו לראות אם הוא לבן. מכל מקום כתבו הפוסקים שצבע לבן אינו מצוי כל כך.

מנומר

ממה שנקטה הגמרא שחזזית בבי' או ג' מקומות "הוא ליה כמנומר ופסול", מדקדק **הריטב"א**, שמנומר הינו פסול אחר, והיינו שיש בו גוונים של צבעים הרבה, ומצוי מחמת משמוש הידים או מחמת שנקלף הקליפה החיצונה.

הריטב"א הביא בזה שתי שיטות: א. **ראב"ד** - דווקא מנומר בגוונים שונים מצבע הפוסל באתרוג. ב. **י"א** - פסול בכל ענין, אפילו מנומר בגוונים שונים שאינם מצבע הפוסל באתרוג, שאין זה הדר.

להלכה: **האליה רבה** פסק להקל כמו הראב"ד, ובב"ח כתב להקל אף בחוטמו, ובמשנ"ב (סקכ"ו) הכריע על פי החיי אדם שבשעת הדחק יש לסמוך על זה.

ומצאנו חידוש בחת"ס (סוכה לו.) שאם האתרוג מנומר מחמת כתמים שנעשו על ידי משמוש היד, הרי זה הדר, ש"כיון שבאו על ידי מצוותו - זהו הודו והדרו".

ובספר אורחות רבנו (ח"ב עמ' ערה) מובא שהחזו"א והגר"י קנייבסקי ביארו שאין כוונת החת"ס שבכך הוא מהודר וחשוב ביותר, אלא כוונתו שמראות אלו הם בכלל מראה אתרוג, שהרי לא נעשה אלא מחמת שלקחו בידים.

ודעת **הגר"ש אלישיב והגר"ש ואזנר** (תורת ד' המינים סי' כג הערה ל) שמסתבר שלא סמך החת"ס להקל מסברא זו ביום הראשון שהוא מהתורה.

² מה שמובא בתיקוני זוהר (תיקון כא דף נו.): "ואם היא ירוקה משובח יתיר כגוונא דהוות אסתר ירקרקת", ובסידור בית יעקב (לגר"י עמדין, דיני ד' המינים אות כ"א) ביאר שכוונת הזוהר לירוק כעשב השדה, כבר העיר בעצמו בספרו מור וקציעה (סי' תרמח) שאין לסמוך על זה.

בביאור הגר"א (על התיקוני' שם דף סד.) ביאר שכוונת הזוהר היא "ירוקה רוצה לומר כזהב וכו'", וזהו שאמרו במתניתא והירוק ככרתי לאפוקי סתם ירוק שהוא כזהב וכו' וזהו שאמרו באסתר ירקרקת וכו' שהוא כזהב, דכרתי לית באדם".

בספר "כשרות ארבעת המינים" (לרב שטרן, חלק עיוני סי' ח) הביא שכפירוש הגר"א מפורש בזוהר סוף פרשת שמות (רעז.) "ושמא דיליה איקרי זהב ירקרק, ורזא דא אוקמוה חברייא אסתר ירקרקת היתה גון אתרוג".

בכף החיים (ס"ק קכב) כתב לבאר כוונת התיקונים באתרוג שהתחיל להוריק או שידוע שאחר כך חוזר למראה אתרוג, דכשר משום שנגמר פריו, שכן למה לנו לומר שהתיקונים חולק על דברי הפוסקים, וסיים שכן משמע בסידור בית יעקב (שם).

³ **הגר"מ אליהו** (בסידור ובמאמר מרדכי מועדים עמ' 406) פסק שנקודה שחורה אפילו מחמת ריסוס, וכן נקודה חומה פוסלים, והוא פלא עצום, שלא מצאנו מי מהפוסקים שהחמיר כן.

בלעטלאך (נגיעה של עלה)

אחד הדברים שמאד מצויים באתרוג, הם אותם צלקות שעל האתרוג מחמת נגיעות של עלים או ענפים במהלך גידול האתרוג, והם הנקראים בלעטלאך.

במהרי"ל (הלי אתרוג סי' טז) משמע שאין להכשיר בלעטלאך אלו אלא אם כן אינם גבוהים משאר האתרוג, אבל אם ניכרים במשמוש היד, דינן כחזזית.

אמנם **בטרומת הדשן** (סי' צט) אע"פ שכתב תחילה להחמיר בבלעטלאך כיון שמחמתם אין האתרוג הדר, סיים שהעולם נוהגים בפשיטות להכשיר אותם הבלעטלאך ואפילו שהם מורגשים במשמוש היד, וביאר שאפשר שטעמם ע"פ שיטת הראב"ד הנ"ל שאין לפסול מנומר אלא דווקא מצבע הפוסל באתרוג, ואותם נגיעות מחמת העלים כיון שמצויים ורגילים להיות באתרוג, חשובים כחלק ממראה האתרוג ואינו נקרא שאינו הדר משום כך, ונשאר בצ"ע.

ברמ"א (שם סעי' יג) הביא שתי הדעות הנ"ל, וביאר בשער הציון (סקני"ו) כי לפי שתי הדעות הנ"ל יש להקל גם בבלעטלאך הנמצאים על חוטמו של האתרוג.

למעשה **במשנ"ב** (סק"ט) כתב שהאחרונים הסכימו שאין להקל בגבוהים משאר אתרוג כי אם בשעת הדחק, משמע שבאלו שאינם גבוהים כשר.

וכתבו **הפוסקים** (גר"י קנייבסקי (ארחות רבנו ח"ב עמ' ערב), גר"נ קרליץ (שם עמ' רפא) שאם הבלעטלאך בולט מעט לכולי עלמא אין חשש, שהרי כל בלעטלאך ניכר קצת במישוש היד גם אם אינו גבוה.

אמנם **בפמ"ג** (א"א סוף הסימן) כתב "ואני לא קיבלתי בזה, ואשרי מי שיוכל ליקח אתרוג נאה, הדר ונקי מכל", וכן כתב **החיי אדם** (כלל קנא ס"ח) שהירא לדבר ה' ישתדל לקנות אתרוג בלא חזזית ובהרת.

ד. מראה שאינו ניכר לעין

הרדב"ז (ח"ד סי' קיא) ו**המבי"ט** (ח"ג סי' מט) כתבו שאין לפסול שינוי מראה בכל שהוא, אלא כשנראה לכל אדם אחר שאינו הדר, אבל אם צריך להסתכל הרבה כדי שיהיה נרגש בראיה, אינו פסול וחשוב הדר למי שהוא בידו. וסיים המבי"ט שלפי זה ימצאו אתרוגים הרבה כשרים לכתחילה. וכן פסק **במשנ"ב** (סקמ"ו), ובשער הציון (סקמ"ט) הוסיף בשם הפמ"ג שבאופן כזה אף בחוטמו אינו פוסל.

בשיעור המרחק, **בשו"ע הרב** (סעי' כב) מיקל שצריך שיראה כשאוחזו בידו ושיראה לרוב בני אדם בראיה ראשונה, וכן מובא בשם **הגרי"ש אלישיב** (תורת ד' המינים, סי' כג הערה כג) שהשיעור כפי שאוחזו בידו כשנוטלו לצאת בו בלי לקרבו לעין. אמנם **בחזו"א** (סי' קמז סק"ה) מחמיר יותר, שביאר כי מה שכתב המבי"ט שאם צריך הסתכלות אינו פוסל, היינו שגם בקרוב צריך הסתכלות.

דיני הדס - ענף עץ עבות

דין עבות

דין "עבות" - שלשה עלים היוצאים מקו אחד

ההדס נקרא בתורה "ענף עץ עבות", ומסבירה הגמרא (סוכה לב:) שנקרא כן משום שענפיו חופין את עצו, והיינו "ענף עץ", שכן בדרך כלל בעצים, יש את העץ, אליו מחוברים הענפים, ובענפים נמצאים העלים, וכאן בהדס העץ הוא כולו ענף (לשון רש"י), שמכוסה כולו בעלים.

העלים שבהדס מחוברים לענף על ידי **עוקץ**, ועשויים כמעשה שרשרת, שלשה עלים אחרי שלשה עלים, שוכבים אחד על גבי השני. כל שלשה עלים היוצאים מאותו מקום בענף נקראים **טל**.

בגמרא מבואר (שם) שהדס שאינו עבות נקרא "הדס שוטה" ופסול, והגדרת "עבות" הוא שהענף מחופה בשלושה עלים היוצאים מכל קו וקו.

בפירוש לשון הגמרא (שם) בהגדרת הדס "עבות" - "והוא דקיימי תלתא תלתא טרפי בקינא", נחלקו הראשונים באיזה אופן צריכים העלים לצאת מכל קו וקו על מנת שההדס יקרא עבות, ולא הדס שוטה.

רש"י (ד"ה תלתא) מסביר שצריך: "שלשה עלין בקו אחד יוצאין מתוך עוקץ אחד". לדעתו הדס כשר רק כשבכל קו וקו יוצאים שלשה עלים מעוקץ אחד.

התוס' (ד"ה תלתא) מקשים על רש"י, מהסברו יוצאת חומרא גדולה מאוד, שהרי ברוב ההדסים לכל אחד מהעלים יש עוקץ נפרד. לכן מפרשים ששלשה עלים בקו אחד, היינו "כשהם סמוכים ודבוקים זה בזה". לכל עלה יש עוקץ נפרד אבל שלושת העוקצים סמוכים ודבוקים זה בזה.

הר"ן (טו:) מנסח ניסוח דומה לתוס': "שלושה עלין במקום אחד זה בצד זה".

אמנם **הרא"ש** (סי' ח) מסביר מהו "עבות" בניסוח שונה קצת מתוס': "ומיקרי שפיר כשהן סמוכין זה לזה **בעיגול אחד שאין אחד נמוך מחבירו**". ומעין זה לשון **הריטב"א** "שבכל קו וקו יש שלושה עלין **סביב בשורה אחת**".

בין הניסוח של תוס' והר"ן, לבין הניסוח של הרא"ש, יש הבדל קטן שיכול לגרום לנפקא מינה גדולה למעשה.

א. ב. ג.

במיקום העוקצים בענף יש שלושה מצבים:

א. שלושת העוקצים יוצאים מהענף בגובה שווה בדיוק.

ב. שלושת העוקצים אינם יוצאים מהענף בגובה שווה בדיוק, אבל יש חפיפה בעוקצים, ועוקץ אחד מתחיל לפני שמסתיים העוקץ השני.

ג. אין חפיפה בעוקצים, עוקץ אחד יוצא לאחר סיומו של העוקץ השני.

המצב הראשון כשר בוודאות. המצב השלישי פסול בוודאות, ונקרא בגמרא "הדס שוטה", כן מבואר מפסק **השולחן ערוך** (סי' תרמו סעי' ג), וכתב **הרמ"א** (שם) שפסול אפילו בשעת הדחק, ובמשנ"ב (סקי"א) הוסיף שפסול כל שבעת ימי החג, שכל שאינו עבות אינו בכלל הדס כלל.

אמנם במצב השני ניתן להסתפק האם הוא הדס כשר או הדס שוטה?

מלשון התוס' - "סמוכים ודבוקים זה בזה", משמע שמצב זה כשר, שכיון שיש נקודת חפיפה בין העוקצים הרי הם "דבוקים זה בזה". אמנם מלשון הרא"ש - "בעיגול אחד שאין אחד נמוך מחבירו", ניתן לדייק שאם אחד נמוך מחברו, אפילו שיש ביניהם נקודת חפיפה ההדס פסול.

למעשה אע"פ שהמשנ"ב (סקי"י) נקט כלשון הרא"ש, מכל מקום הדיוק מהרא"ש אינו הכרחי, ולכן נראה שניתן

לסמוך על התוס' והר"ן, מכיון שאין ראייה ברורה שהרא"ש חולק עליהם.

ואכן בספר **"חידושים וביאורים"** (לר' חיים גריינמן, סוכה ס"ה) מביא שכך הורה החזון איש למעשה "שכל שיש קו הנפגש בכל שלושת השורשים שפיר דמי, אע"פ שבשורש אחד הוא נפגש מלמעלה ובאחד מלמטה". וכן כתבו הגר"י **קנייבסקי** (קהלות יעקב סוכה ס"ה כו) **והגרש"ז אויערבך** (בהסכמתו לספר "ד' מינים השלם").⁴

מה נקרא שורש העלים? בספר **"כשרות ד' המינים"** (עמ' פו) כתב שבירר אצל הגר"ח גריינמן והגר"ח קנייבסקי ואמרו לו ששורש העלים הוא בסיסו של העוקץ במקום חיבורו לענף, וכן מבואר בפסקי **תשובות** (סי' תרמו אות ג).

אמנם הגר"נ קרליץ (חוט השני סוכות עמ' רפח) כותב ששורש העלים נקרא גם מה שבולט מהבד עצמו ואין צריך עוקץ העלה ממש, אלא שתלמיד חכם סיפר לו שהחזו"א היה מחשב את עובי העוקץ ולא את כל השורש, ועל כן מסיק למעשה שצריך לראות איך נראה העלים, אם נראין שיוצאין כאחד אלא שצריך למצוא איזה שייכות ביניהם אז אפשר לשייך אותם גם כן על ידי הבליטה שבבד. והוסיף עוד שבשעת הדחק יש להקל כשהשורש השני פוגש את הראשון והשלישי, אע"פ שהשורש הראשון והשלישי אינם נפגשים.

בספר **"ד' המינים למהדרין"** (עמ' קפא בהערה) הביא ששאל שוב את הגר"ח קנייבסקי והשיב לו שיש להחשיב גם את הבליטה שסביב השורש.

ומביא שם (עמ' קפב) שהראה לגר"ח קנייבסקי ולגר"נ קרליץ תמונה זו ☞ ואמרו לו שהיות ושורשי העלים נפגשים הרי זה משולש לחזו"א, וכן השיב לו הרב דוד סולביציק בשם אביו שכן שיטת הגר"ח מבריסק.

עוד הוסיף שם, שבמקום ספק אם השורשים נפגשים, לגר"ח מבריסק אין זה משולש, אמנם לחזו"א נידון כקן משולש, והוא על פי מה שכתב בספר **"חידושים וביאורים"** (שם) שבלשון הזה אמר לו החזו"א: "לא שזה השיעור, אלא שזה ודאי שפיר דמי".

עוד הביא שם (בסוף ההערה) עדות שהחזו"א היה בודק בראיה שטחית אם נראה כמשולש, וכן מובא שהגרש"ז **אויערבך** (מעדני שלמה עמ' צא, הליכות שלמה פ"י אורחות הלכה 43) היה בודק על ידי התבוננות בצורתו הכללית של כל הדס והדס, וביאר שבאמת עיקר השילוש תלוי במראהו ואופן גידולו של ההדס, אלא שכיון שהדבר תלוי בטביעות עין וקשה למסור בזה כללים ברורים, לכן היה מורה לרבים לדקדק על קו שווה לשלושת העוקצים.

בשולי הדברים נעיר כי הרמ"א (סע' ג) פוסק שנהגו להקל לצאת בהדס שיש לו שני עלים, ומעליהם עלה נוסף, וכן אפשר לצאת בהדס שיש לו שני עלים על גבי שני עלים. אמנם **במשנ"ב** (סקט"ו) מביא שהגר"א ושאר האחרונים פקפקו מאוד על מנהג זה שאין לו שום יסוד (וכן פקפק הבית יוסף), והרמ"א דחק רק לקיים המנהג, ולכן הירא את דבר ה' יטרח למצוא עבות כדין.

שיעור העלים המשולשים

החיוב שעלי ההדס יהיו משולשים אינו פסול בלבד (כדין יבש ונפרצו עליו), אלא הגדרת "ענף עץ עבות". הדס שעליו משולשים הוא "עבות", והדס שעליו אינם משולשים הוא "הדס שוטה", ופסול כל שבעת ימי החג (משנ"ב סק"ג).

לפיכך נשאלת השאלה מה צריך להיות שיעור העלים המשולשים שבהדס, האם כל השלושה טפחים חייבים להיות משולשים או שניתן להסתפק ברוב. במקום שיש הלכה של "פסול" בלבד, רוב פוסל ומיעוט אינו פוסל, אבל הדס שהגדרתו תלויה ב"עבותו", ניתן לדרוש שכולו יהיה עבות.

הראשונים נחלקו בדיון זה, ומצאנו שלש שיטות בדבריהם:

הרא"ה (ד"ה תנו רבנן, מובא בר"ן טו:) מחמיר וסובר שאפילו קן אחד שאינו עבות בשלושה עלים פוסל את ההדס. לעומתו **הראב"ד** (לולב פ"ז ה"ב) סובר שרק לכתחילה למצוה צריך שכל שיעור ההדס יהיה עבות, אבל לעיכובא מספיק שרובו עבות, והסכים עמו **הרא"ש** (סי' י). בטור (סי' תרמו) מביא שיטה שלישית בשם **העיטור** (ה' לולב צא ע"ג), אם יש בענף קן

⁴ הגרש"ז"א שם (ובהליכות שלמה סוכות פ"י דבר הלכה יח) הוסיף שאפשר שלזה נתכוון רש"י הנ"ל במה שכתב "עוקץ אחד", והיינו שיהיו כולם שווים בתוך שיעור העובי של עוקץ אחד, ולא כתוס' שהבינו בשיטת רש"י ששלושת העלים יוצאים מעוקץ אחד ותמחו על זה מאד.

אחד של שלושה עלים ההדס כשר.

הרא"ש מוסיף, שניתן להכשיר ברוב אפילו שהעלים בראשו של ההדס אינם משולשים. ומסביר הרא"ש את טעם הדבר, שדווקא בפסול יבש שהוא משום הדר יש הבדל בין ראש הענף לתחתיתו, שעיקר ההדר הוא בראש הענף, אבל בדין עבות שהוא דין בהגדרת הדס אין הבדל בין ראש ההדס לתחתיתו.

להלכה פסק **השו"ע** (שם סעי' ה) כשיטת הראב"ד שלמצוה צריך שכל שיעור אורך ההדס יהיה עבות ולעיכובא ברובו, וברמ"א (שם) מוסיף את מה שהוסיף הרא"ש שניתן להכשיר ברובו אפילו שאינו בראשו של ההדס.

בביאור הלכה (סד"ה ולעיכובא) כתב בשם הב"ח שאפילו אם ההדס גדול, לא צריך שיהיה רוב גודלו עבות, אלא מספיק רוב שיעורו, שהוא קרוב לשני טפחים.

עוד כתב **בבה"ל** (שם) כי **הפמ"ג** מסתפק אם מועיל רוב אפילו שהוא מפוזר באורך ההדס או שצריך רוב רצוף במקום אחד, ובביכורי יעקב מקל בזה. **בפסקי תשובות** (שם אות ו) כתב שאף שהבה"ל לא הכריע, למעשה יש להחמיר בזה.

הנה המעיין בדבריהם יראה שלא נחלקו אלא בהדס שאורכו ו' טפחים ובו ד' טפחים שאינם משולשים ובי' טפחים משולשים, כאשר אותם בי' טפחים משולשים מפוזרים על פני אורך ההדס שהוא ו' טפחים, ונחלקו האם הולכים אחר רוב שיעור ההדס או אחר רוב הענף, אבל אם שיעור הענף שלשה טפחים ויש בו שיעור בי' טפחים מפוזרים, כשר, כיון שאין סתירה בין רוב ההדס לרוב השיעור. כן פסקו **הגרי"ז מבריסק** (ד' המינים למהדרין עמ' קצח) ו**הגר"י קנייבסקי** (אורחות רבנו ח"ב עמ' רמט), והוסיף **הגר"י קנייבסקי** (שם) שכן המנהג, שמצוי מאד שנושרים עלים מהדסים ואף על פי כן נוטלים אותם בברכה.

עוד כתב **בספר ד' מינים למהדרין** (שם) שאף בהדס שאורכו ששה טפחים, אם אותם שני טפחים מקובצים במקום אחד בראש ההדס, לכולי עלמא ההדס כשר לכתחילה, שהרי אפשר לחתוך את חלקו התחתון, והוא הדין אם יש שיעור שלם של שלושה טפחים משולשים מפוזרים על פני הענף מסתבר שהולכים אחר השיעור ולא אחר רוב הענף.

עוד כתב **בספר ד' מינים למהדרין** (שם) שנחלקו הפוסקים האם רוב שילוש נמדד לפי רוב הענף או לפי רוב הקנים, החזו"א (סי' קמו סק"א סק"ד וסק"ח) הסתפק בזה, ושו"ע הרב (סי' תרמו) כתב שהולכים אחר רוב קנים, ולכן מסקנתו שביום הראשון יש להחמיר שיהיה גם רוב ענף וגם רוב קנים, ובשאר הימים שהם מדרבנן יש להקל ברוב קנים, שכן פסק שו"ע הרב, ואף לחזו"א הרי זה ספק דרבנן לקולא, וכן כתב **בפסקי תשובות** (שם אות ה) שלמעשה יש להחמיר.

נשרו מקצת עליו

בגמרא (סוכה לג.) מפורש ש"הדס מצרי", הוא הדס שבכל קן וקן יוצאים שבעה עלים, אפילו נשרו רוב עליו ונשארו ג' בכל קן וקן כשר. אמנם לא מפורש מה דין הדס רגיל שבכל קן וקן היו מתחילה שלשה עלים ונשרו מקצת עליו.

מצאנו בזה מחלוקת בראשונים:

הר"ן (שם) מצטט שתי דעות, דעה הראשונה בשם **"יש מי שאומר"**, שהדס שנשר אפילו עלה אחד שלו פסול, ודעה שניה בשם **הרא"ה** שהדס שנשרו מקצת עליו ויש לו בכל קן שני עלים כשר. הר"ן עצמו מאמץ את השיטה הראשונה, כיון שאין לרא"ה ראייה ברורה להקל.

מדברי הר"ן נראה ששתי הדעות נחלקו בהבנת דין עבות. הדעה הראשונה סוברת, שעבות הוא דין במעשה הנטילה, ועל כן אם נשר עלה אחד, הרי שהוא נוטל הדס שאינו עבות, ואינו יוצא ידי חובתו. לעומת זאת הרא"ה סובר שדין עבות אינו דין במעשה הנטילה אלא דין בהגדרת ההדס, דווקא כשההדס לא היה מחופה בעלים משולשים הוא אינו הדס כשר אלא הדס שוטה, אבל כשההדס היה מחופה בעלים משולשים והם נשרו, הוא עדיין מוגדר כהדס.⁵

הרא"ש (שם) גם כן מסכים עם הדעה הראשונה, לדעתו אין הבדל בין הדס שאינו עבות מעיקרו לבין הדס שהיה

⁵ נראה שלדעת הרא"ה נשירת העלים אינה פוסלת מדין "עבות" אלא מדין "נפרצו עליו", דין הפוסל ברוב בלבד. (לפי הבנה זו ברא"ה ניתן לפשוט את ספקו של הביאור הלכה (ד"ה ולעיכובא), בדין הדס שהיו בו מתחילה רוב קינים משולשים, ומן רוב קינים אלו המשולשים נשר עלה אחד מכל קן, האם נאמר בזה תרי רובי להכשיר, העיקר כמו שהציע הביאור הלכה בסוף דבריו שיש לספור את כמות העלים שנשרו, אם הם מיעוט עלים, ההדס כשר, ואם הם רוב עלים ההדס פסול).

עבות ונשרו עליו, אלא שדעתו כדעת הראב"ד הנ"ל, שמספיק שרוב ההדס עבות.⁶

השולחן ערוך (שם סעי' ד) הזכיר להלכה דין נשרו עליו רק בהדס שהיו עליו מרובים (הדס מצרי), ונשרו מהם עד שנשארו שלשה בקן אחד.⁷

בדין נשרו עליו בהדס שהיו מתחילה שלושה עלים בכל קן וקן, **במשנ"ב** (סקי"ח) הביא מחלוקת הראשונים הנ"ל, תחילה הביא יש מכשירין כשיטת הרא"ה, ולאחר מכן הביא יש פוסלין כשיטת הרא"ש, ודווקא ברוב שיעור ההדס כשיטת הראב"ד, וסיים שלענין הלכה במקום הדחק ניתן להקל כרא"ה, שכן הסכימו כמה אחרונים. והוסיף שדווקא כשנשארו לפחות שני עלים בכל קן, אבל אם נשרו שני עלין ברוב שיעור אורך ההדס, פסול לכולי עלמא.

יבש ונקטם ראשו

רשימת פסולי ההדס המובאים במשנה זהה כמעט לחלוטין לרשימת פסולי הלולב, ואף על פי כן יש שני הבדלים בולטים בין ההדס ללולב:

א. לגבי לולב יבש, פוסק השו"ע (סי' תרמה סעי' ה) שאם יבשו רוב עליו - פסול, ואילו לגבי הדס יבש, פוסק השו"ע (סי' תרמו סעי' ח) בסתם כשיטת **רוב הראשונים** שאם יבשו רוב עליו ונשאר קן אחד עם שלושה עלים לחים בראש כל בד ובד מהשלושה הדסים - כשר, ובשם יש מפרשים כשיטת הרא"ש שאפילו אם מהשלושה עלים שבקן האחד יבשו שנים ולא נשאר כי אם עלה אחד לח - כשר, והוא שיהיה העלה שהוא מורכב על שני האחרים, וכתב **המשנ"ב** (סקי"ו) שהלכה כדעת הראשונה (ובמשנ"ב (סקי"ד) מביא שהרא"ש סובר שצריך שישארו בכל בד שלשה קנין ובכל קן עלה אחד לח בראשו, וכיון שהי"א שהביא השו"ע הוא שיטת הרא"ש, תמחו האחרונים מדוע לא הזכיר השו"ע כן לשיטה זו). וצ"ע מה הטעם לחלק בין לולב יבש להדס יבש.

ב. לגבי לולב שנקטם ראשו, פוסק השו"ע (סי' תרמה סעי' ו) שפסול, ואילו לגבי הדס שנקטם ראשו, פוסק השו"ע (סי' תרמו סעי' י) בסתם כרי"ף וכרמב"ם שכשר, ובשם י"א כמאור ור"ן שפוסלים. וברמ"א (שם) פוסק שטוב להחמיר במקום שאפשר באחר. ובמשנ"ב (סקל"א) כתב כי לשיטת הפוסלים יש לפסול גם ביבש בראשו, והוסיף **המשנ"ב** (סקל"ד) בשם הב"ח שביבש בראשו אפילו במקום שאי אפשר באחר אין לברך עליו.

בביאור הטעם של השיטה הראשונה לחלק בין לולב להדס, מצאנו ב' טעמים: **א. רמב"ן** - קטימת ההדס אינה פוגמת את הדרו, כיון שהוא מכוסה בעלים. **ב. רמב"ם** - קטימה פוסלת בלולב בלבד, מפני חשיבותו (נפקא מינה בין הטעמים בדין ערבה שנקטם ראשה - כמבואר להלן עמ' 24).

⁶ לפי הרא"ש, לרמב"ם הבנה נוספת בדין נשרו עליו (יש לשים לב כי לדעת הטור, שהרמב"ם מכשיר הדס שמעיקרו יש לו רק קן אחד עם שלושה עלים, אין חידוש בהבנת הרא"ש בפסק הרמב"ם). הרמב"ם (לולב פ"ח ה"ה) פוסק: "הדס שנקטם ראשו כשר, נשרו רוב עליו אם נשתיירו שלשה עלין בקן אחד כשר". מפרש הרא"ש שמספיק שנשאר קן אחד עם שלושה עלים ההדס כשר.

אמנם **המגיד משנה** חולק, ולדעתו כוונת הרמב"ם, שנשארו שלושה עלים בכל קן וקן, והיינו לדעת המגיד משנה הרמב"ם פוסק את דין "אסא מצראה", ואינו מתייחס למקרים אחרים של נשירת העלים שאינם מוזכרים בגמ'.⁷

⁷ בשו"ע (שם סעי' א) העתיק לשון הרמב"ם הנ"ל (בהערה 6) ופירש בו המשנ"ב (סק"ג) בשם האחרונים כפירוש המגיד המשנה הנ"ל (בהערה 6).

דיני ערבה - "ערבי נחל"

האם צריך דווקא ערבי נחל

התורה מצוה ליטול "ערבי נחל", ושתי ברייתות (לג): עוסקות בפירוש המצוה. ברייתא אחת מפרשת: "ערבי נחל הגדילין על הנחל", וברייתא שניה מפרשת: "אין לי אלא ערבי נחל של בעל ושל הרים מניין? תלמוד לומר ערבי נחל מכל מקום". בראשונים נחלקו מה היחס בין שתי הברייתות, וגי' שיטות בדבר:

א. תוס' (לד. ד"ה ורבנן) סוברים ששתי הברייתות חולקות זו על זו. ברייתא אחת דורשת כפשט הפסוק, שניתן ליטול ערבי נחל בלבד, וברייתא שניה דורשת מ"ערבי" לשון רבים, שניתן לצאת לא רק בערבות הגדלות על נחל, אלא גם בערבות של בעל ושל הרים.

עוד מוסיפים התוס' שהמחלוקת בין הברייתות תלויה במחלוקת התנאים במשנה (לד): מה מספר הערבות שצריך ליטול. ר' ישמעאל דורש מהפסוק "ערבי נחל" - שתיים, שצריך ליטול שתי ערבות, ולכן אינו דורש ש"ערבי נחל" מרבה של בעל ושל הרים, ועל כן רק ערבי נחל כשרות (כברייתא הראשונה). רבי עקיבא סובר שמספיק ליטול ערבה אחת, ולכן הוא יכול לדרוש ש"ערבי נחל" בא לרבות של בעל ושל הרים (כברייתא השניה).

למעשה תוס' פוסקים כרבי ישמעאל, ולכן כתבו שלפי זה צריך לזהר שלא ליטול ערבה אלא אם כן גדלה על הנחל. (הרי"ן טז. ד"ה וכתבו) מביא דעה שמפרשת כתוס' אלא שפוסקת כרבי עקיבא, ועל כן ניתן לצאת בערבה הגדלה בהרים).

ב. רש"י (לג: ד"ה ערבי נחל) חולק על התוס', ולדעתו הברייתות משלימות זו את זו. הברייתא הראשונה עוסקת בקיום המצוה בהידורה, והידור מצוה בערבי נחל, הברייתא השניה עוסקת במה יוצאים ידי חובה, ובכל ערבה יוצאים ידי חובה, אף בערבה של בעל ובערבה של הרים.

ג. הרמב"ם (לולב פ"ז ה"ג) פוסק: "ערבי נחל האמורות בתורה אינן כל דבר הגדל על הנחל אלא מין ידוע הוא הנקרא ערבי נחל ... ורוב מין זה גדל על הנחלים לכך נאמר ערבי נחל, ואפילו היה גדל במדבר או בהרים כשר". מדבריו מבואר שסובר שהברייתא הראשונה מגדירה את המין, והברייתא השניה מגדירה את מקום גדילתם, ואין סתירה בין הברייתות. הברייתא הראשונה קובעת שיוצאים ידי חובה רק במין של "ערבי נחל" - ערבות שרוב גדילתן על נחלים, הברייתא השניה קובעת שאם גידלו "ערבי נחל" בהרים יוצאים בהן ידי חובה, שהתורה לא הקפידה על המיקום אלא על המין.

ברא"ש (סי' יג) גם כן פירש מדעתו שהברייתא הראשונה מגדירה את המין, והברייתא השניה מגדירה את מקום גדילתם, ואין סתירה בין הברייתות, וסיים שכן משמע מתוך דברי הרמב"ם.

השולחן ערוך (סי' תרמז סע' א) פוסק שאפילו ערבה הגדלה בין ההרים כשרה, ומדבריו מבואר שסובר לחלק בין הברייתות כשיטת הרמב"ם והרא"ש.

במשנ"ב (סק"ג) הביא שיש אומרים שיותר טוב לכתחילה לקחת ערבה הגדלה על הנחל, אך סיים שמדברי הט"ז משמע שאין צריך לדקדק בזה.

סימנים של ערבה כשרה

הגמרא (לד): מביאה ברייתא המגדירה את הסימנים של ערבה כשרה ושל צפצפה פסולה: א. לערבה קנה אדום, ולצפצפה קנה לבן. ב. לערבה עלים משוכים כאלופסה מאורכת, ולצפצפה עלים עגולים. ג. לערבה עלים שחודם חלק, ולצפצפה עלים שחודם משוון כמסור ("פגימות" בלשוננו של רש"י).

הרמב"ם (לולב פ"ז ה"ד) מדגיש שסימנים אלו מפי השמועה ממש רבינו.

נשאלת השאלה מה הדין כשיש רק חלק מהסימנים, האם מין זה פסול, כיון שאין לו את שלושת סימני הכשרות של ערבה, או שהוא כשר כיון שאין לו את שלושת סימני הפסול של צפצפה?

תוס' (ד"ה קנה) מתייחסים לנקודה זו, ושואלים מדוע הברייתא אינה מסתפקת בסימני ערבה ומביאה גם סימני

צפצפה? ומתריצים התוס' שהגמרא הביאה את סימני צפצפה ללמד שרק בשלושה סימני פסול ניתן לפסול (כך מפרש השפת אמת (ד"ה בגמ') את התוס', הכפות תמרים מסתפק בהבנת התוס'. השפת אמת מוכיח מהגמרא שעלה הדומה למסר פסול אפילו כשיש את שני סימני הכשרות האחרים).

אמנם מפשטות הרמב"ם משמע ששלושת הסימנים הללו מגדירים "ערבי נחל", ולא ניתן לצאת בערבה שאין לה את שלושת סימני הכשרות.

מהשולחן ערוך (סי' תרמז סעי' א) משמע שפוסק כדעת הרמב"ם, שערבה כשרה רק כשיש לה את שלושת סימני הכשרות, וכך פוסק **המשנ"ב** (סק"ב) בשם הפמ"ג, אלא שסיים כי בבכורי יעקב כתב שאין מצוי זה בלא זה.

נקטם ראשה

שנינו במשנה (לג:) לגבי ערבה, שאם נקטם ראשה פסול.

הנה לעיל לגבי דין הדס הזכרנו שהראשונים נחלקו בדין נקטם ראשו. לפי בעל המאור והר"ן שהדס קטום פסול, ודאי שגם ערבה קטומה פסולה. אמנם לפי שיטת הרי"ף שהדס קטום כשר, נחלקו הרמב"ם והרמב"ן בדין ערבה קטומה. **הרמב"ן** סובר שרק בהדס שעליו חופים את עצו, והקטימה אינה ניכרת התירו חכמים קטום, אבל **הרמב"ם** סובר שקטום כשר גם בהדס וגם בערבה, ופסול בלולב בלבד מפני חשיבותו.

השולחן ערוך (סעי' ב) מביא בסתם כשיטת רוב הראשונים הפוסלים, ובסוף מזכיר בשם הרמב"ם שמכשיר. **המשנ"ב** (סק"ב) פוסק שהלכה כרוב הראשונים.

נשרו רוב עליה

עוד שנינו במשנה (שם) לגבי ערבה, שאם נשרו מקצת עליה כשרה.

ממשנה זו משמע, שערבה שנשרו רוב עליה פסולה, ורק אם נשרו מיעוט עליה, ונשארו רובה, כשרה, וכך משמע מהרא"ש (סי' יג).

אמנם **בשלטי הגבורים** (טז. אות ד) מצטט את **בעל העיטור** החולק על דעה זו וסובר, שמספיק עלה אחד (בראש הענף (ריא"ז שם)) להכשיר את הערבה (בעל העיטור מפרש: "מקצת" = חלק. אם נפרצו כל העלים - פסולה, אם נשרו חלקם, אפילו נשאר עלה אחד - כשרה).

נראה בביאור טעם מחלוקת זו: הרא"ש סובר שאין הבדל בין ערבה לבין הדס, ושניהם כשרים רק כשרוב העלים עליהם. לעומתו בעל העיטור סובר שיש הבדל בין ערבה לבין הדס, בהדס כתבה התורה "ענף עץ עבות" - הענף חייב להיות מחופה בעלים, ולכן כשרוב העלים נשרו פסול. אמנם בערבה אין דין "עבות", ולכן אינה חייבת להיות מכוסה בעלים, ומספיק עלה אחד כדי להגדיר את הענף כענף של ערבה.

עוד אפשר לבאר ביסוד מחלוקתם, שהרי מצאנו שלענין חיוב ערבה שבמקדש, אנו פוסקים כרב ששת (גמ' סוכה מד:), שמספיק עלה אחד בלבד. לפי זה יש לומר שבעל העיטור סובר שאין חילוק בין הערבה של המקדש לערבה של הלולב, והרא"ש סובר שיש חילוק ביניהם.

למעשה **השולחן ערוך** (שם סעי' ב) פוסק כרא"ש, שאם נשרו רוב עלי הערבה פסולה, ומוסיף **המשנ"ב** (סק"ט) שכן הדין דווקא כשנשרו רוב עליה בשיעור שלשה טפחים של ערבה.

בחזו"א (סי' קמו סק"ב) מבאר שאין הכוונה שנשרו רוב ממספר העלים של הערבה, אלא שנשרו העלים מרוב צורת הערבה. על דרך משל: ערבה שאורכה ג' טפחים וצמחו בה ט"ז עלים, באופן שבב' טפחים התחתונים צומחים ז' עלים, ומהטפח העליון צומחים ט' עלים, ונשרו ז' העלים התחתונים, הערבה פסולה אע"פ שנשאר רוב מספר העלים, מפני שנשרו העלים מב' טפחים של הענף.

מסיים **השו"ע** שאם נשרו מקצת עליה כשרה, ובמשנ"ב (סק"א) מביא בשם המג"א כי משמע שלכתחילה אין כדאי ליקח אותה, אמנם הא"ר מכשיר אפי' לכתחילה, ומסיים המשנ"ב שכיון שערבות מצויות, טוב להדר לכת' גם בזה.